

III

II.629-^{il}

Theol.

R
6225

III. II 629 il.

HAGÆVS PROPHE-
T
E LINGVA SANCTA
IN LATINAM VERSVS
AC EXPLICATVS

DOCTOR IOANNES
DRACONITES.

Acc. 20733

HAG· II·

Equidem statim Cœlum, Terram, Mare, aridam, Gentes omnes mouebo: Tum ueniet
DELICIVM OMNIVM GENTIVM, & domum hanc gloria complebos
Dominus exercituum inquit.

*4 - m A
3598*

L 50784377

AD LVBECENSES.

ME sic CHRISTE potens amare pergas,
 Et ui numinus incitare mentem,
 Os et uiuifico replere uerbo:
 Ut mysteria dia coelorum
 Vatum qui Dominum canunt IESVM
 Si gratum foret explicare uellem,
 Et scriptis animas luare tristes.
 Nilest christicolis minus ferendum,
 Nec quid peius in urbe quam silere
 Magni uerba Dei quibus Propheta
 CHRISTVM delictum meum perenne
 Depinxere uelut colore uiuo.
 Ergo dum rogor a Dei ministro,
 Ne longos hyemis dies silendo
 Dilabi patrer, sed explicarem
 Vatum qui breuitate gaudet, alme
 Candori monitoris acquieui.
 Quod si non uolet inuidere liuor,
 Indulisse putabit id columbas
 Miranda sapientia regentes.
 Sacri dogmata nos movent Hagæi
 Conseruare scholas Dei; templa,
 Ut uerbi puer cruditus ore
 CHRISTVM prædicit inclytum trilingui,
 Diuinum iubeat colisenatum,
 Concordes aueat uidere duces,
 Et sectas calamo retundat acris:
 Ceu quondam solymæ refector urbis
 Patinatus rigido struebat ense.
 Si fas et tibi commodum uidetur,
 In sacrum poteris uenire ludum,
 Acs cum turribus insonans ab altis
 Audiri decima iubebit hora
 Sermones quibus usus est Hagæus,
 Dum tres admonet ordines ut ad eum
 CHRISTO magnanimitè scholarumq; condant,
 Et paci studeant Dei; uerbo,
 Quo magno nihil est in orbe maius.
 Hanc et nos pia turba christiani
 Sectemur methodum satè do uerum,
 Quò dulcissima pax in urbe regnet.
 Coniunctos animis et ore duces
 A CHRISTO separare nemo possit:
 Tanquam funiculus triplex, ut aiunt,
 Aegrè rumpitur, et pares amia
 Disiungi poterunt furore nullo.
 O LVBECA potens amato lucem,
 Dum fulget tibi sol fauetq; CHRISTVS
 Ne dense nudum iubar tenebræ
 Obscurent et in horrida negato
 Pannus lumine pertrahant aucto,

ORATIO IN HAGÆVM

PROPHETAM.

IOVI MVLTOS ET MIRARI ET SCIRE CVPERE, VIRI
 doctissimi et iuvenes candidissimi: cur in hanc Urbem magnificam uenerim, et
 in hanc scholam christianam descenderim. Quemadmodum autem Ioannes ille
 maximus inter natos mulierum interrogatus, cur doceret ac baptisaret: respon-
 dit Deum ita uelle dicentem per Iesaiam Prophetam. Ego sum uox clamantis in
 deserto: Viam Domino parate. Sic ego christianorum omnium minimus, non ali-
 am rationem mei cum aduentus in hanc urbem tum descensus in hanc scholam reddere possum, nisi pa-
 ternam Dei uoluntatem ecclesie CHRISTI profuturam. Nec uult etiam CHRISTVS, in hoc scri-
 bendi libros corrigendiq; negotio maiore quam dicere possum, aliam me rationem cuiquam reddere,
 quam Dei uoluntatem iusticie sacerdoti et patrono Doctorum Ioanni Rudelio cognitam optime. Quare
 Dei et consuetudinis mee testimonio contentus, nil de me sum dicturus: sed potius (quod uestra pietas ex-
 pectat fortasse) quid me potissimum ad docendum hoc tempore permouerit: cur Prophetam Hagæ-
 um interpretandum atq; explicandum susceperim: quis sit status et quot conciones Hagæe prophe-
 tie: quæ sit conaonum dispositio et utilitas: quid noceat Prophetarum contemptus: quando et qua le-
 ge sint Prophetam Hagæum prælecturus: in gloriam et salutem huius inclytæ reipublice candidè
 breuiterq; exponam. Equidem (ut hinc ordiar) non possum non libere confiteri, me inter omnes
 uirtutes magnanimiti senatus nullam magis admirari, quam diuinam sapientiam qua decreuit olim ut
 in hac schola Dei uerbum publicè doceatur. Ut enim ciuibz omnibus senatus uix aliquid melius fa-
 cere potest, quam scholam trilinguem in hoc exedificare, ut docti præceptores filios eorum artibus li-
 beralibus imbuant, ad docendum et scribendum foeliter necessarijs theologo futuro. Sic christi-
 anis omnibus nil utilius ad uitam æternam facere potest, quam fouere scholam theologiam: in qua doc-
 turis in ecclesia uerbum Dei prælegatur. Nulli mihi de genere humano melius uidentur mereri,
 quam ij qui Dei uerbum in hoc doceant, ut ecclesie catholice discipulos informet et doctores mit-
 tant. Itaq; cum uiderem post disertæ Bonni mortem, grande silentium in schola theologica: ro-
 gatus à fratribz minime contemnendis, ut hanc hyemem Dei uerbum docendo consumerem: non solum
 assentiendo prodesse quam reuendo nocere malui, sed etiam talem Prophetam in manus sumere præ-
 legendum uolui, qui tempori nostro maxime conueniret. Ut Ienim Hagæi tempore populus ideo
 non putabat esse Dei uoluntatem, ut templum Ierosolymitanum reficeretur: quia tyranni finitimi resis-
 terent edificationi. Sic nostro seculo uulgus ideo putat actum esse cum euangelio, scholasq; inapit fasti-
 dire: quia sentit eos qui nullam partem habent in regno coelorum, Verbi ministerium scholasq; ex-
 tinguere conari. Non enim uidet cæca natura bullas aîd uanitas aduersus æterni creatoris uerbum
 diu pugnare non posse. Sed hæcenus de causa mee prælectionis, nempe Dei uoluntate libuit præ-
 fari. Nunc me propter methodum theologiam potissimum Hagæum Prophetam interpretandum atq;
 explicandum in manus sumpsisse, quæso breuiter audite. Nemo sit christianorum qui nesciat, Mo-
 sen in iudæa Dealogum, postea fidem in CHRISTVM, ideo docuisse ut genus humanum lege territum
 euangelio recrearetur et Dei gratiam in CHRISTO promissam implorare disceret. NEC di-
 ligens Prophetarum lector ignorat, omnes Prophetas interpretes esse Mosi, cunctisq; poenitentiam a-
 gentibus prædicare CHRISTVM, in Iesaiæ dicentis: Nos omnes uelut oues errauimus, sed Deus
 super illum omnia nostra peccata coniecit. Qui Mosem et Prophetas nominat, is totum uetus instrumen-
 tum nominat: et qui uetus nominat testamentum, is librum Dei nominat in quo methodus noui testa-
 menti prædicta est, adeoq; CHRISTO apostolis nobis omnibus præscripta. Quare si Deum
 Patrem in toto ueteri testamento, per Mosem legislatorem et Prophetas legis interpretes, nil aliud spi-
 rasse quis dixerit quam legem et euangelium in hoc, ut non solum Deus et homo IESVS CHRIS-
 TVS in nouo testamento, sed etiam Deus spiritus sanctus per apostolos et nos usq; in diem iudicii,
 scripturas ocelles quasimillimè tractaret: quicquid in testamento ueteri proditum est, quicq; debeat
 scriptura tractari, dixerit. Ac Deo trino et uni gratia sit perennis, quod in hac extrema mun-
 di senecta, lucem istam legis et euangelij tam clarè fulgere finit in patria nostra, quam tempore Pro-
 phetarum et apostolorum fuisse. Nec enim is qui alia methodo scripturas interpretandi docen-
 diq; populum ausit uti, quam Propheta et apostoli sunt usi: cum Prophetis et apostolis sit parum in
 regno

regno cœlorum habiturus. Inter minores autem Prophetas uix reperias qui plus momenti conferat explicatus ad methodi theologicæ uerbis; ministerij conseruationem, quam Hagæus Propheta nomen habens a fisco. Est enim is status Hagiana concionis, ut templum extruatur, in quo Mosi lex regnet, donec cum euangelio CHRISTVS in templum ueniens aboleat testamentum uetus et instituat nouum, secundum promissiones diuinas. Nil porro tam necessarium hoc ferreo sæculo tam quod uile potest doceri, quam sedulo Magistratus sacerdotes populos ad conseruationem ecclesiarum atque scholarum adhortari. Quare me facturum operapreum putauit, si Prophetam Hagæum Sacharia cœtæneum, ideo tanquam exemplar theologicæ methodi susaperem interpretandum atque explicandum, ut non solum posteritas ipsa scripturas nos instar Prophetarum et Apostolorum tractasse cerneret, sed etiam ut nos omnes, in hoc tempore longè omnium turbulentissimo, Prophetæ nostri uerbis diuinis ad Ecclesias scholasque instar Hagæi promouendas inflammaremur. Etiam si nostro sæculo quasi Ieremiæ tempore Dei templa uisari, scholas trilingues negligi, Prophetas cœlestes extinguere, magno cum dolore uidemus: et crudelior sit qui templum et scholas efficit opem non ferit, quam qui non extinguit incendium: non fuisset ipsi mihi dignus uisus qui uiuerem in hac urbe celeberrima, nisi Prophetam celeberrimum et in hoc a Deo missum, ut principes, sacerdotes, populos, ad templi studium adhortetur: non solum explicatum postremi methodi gratia transmitterem, sed etiam ut ideo per hunc omnes ad curam summam scholarum adhortarer, quia sine scholis ecclesia florere non potest. Enim uero si Prophetam suam Hagæum de templo Dei reseruando propter CHRISTVM ueniuntum diuidit in quatuor conciones angelicas: et uestra pietas eam diuisionem adeoque dispositionem licet et temporalem audire minime grauabitur: nec ego grauabor eandem in hoc recensere capitulam, ut uel manu (quod aiunt) palpetis, officium esse theologi proprium, Legem et euangelium instar Hagæi docere, semperque mortales omnes ad curam æternam uerbi ministerij ludique magistris adhortari. Prior Hagæi concio templum uisatum reficere iubens propter CHRISTVM in hoc templum ueniuntum (hæc enim concionis propositio) non solum continet doctrinam legis et euangelij, sed etiam habet exempla poenitentiae ac fidei pulcherrima. Legis doctrinam in quatuor locos: euangelij autem in duos: partemur, hoc modo. Primum (ut inuicem sumamus a lege) Duci sacerdoti populo, tria peccata contra tabulam primam, ostendit. Deinde recenset quinque plagas, secundum conuinciones decalogi, peccatis debitas. Tertiò respicere iubet, id est cessare a peccatis et facere Dei precepta. Quartò uidet hac legis doctrina principem sacerdotem populum ita moueri, ut incipiant timere Deum eiusque gratiam promissam in CHRISTO finire. Atque hi quatuor loci de lege. Sic ergo penitentiam agentibus duce sacerdote populo euangelium prædicat dicens (ego sum uobiscum) perque hoc euangelium datur spiritus sanctus: qui moueat ad uiuendum secundum tabulam primam, Deique templum exedificandum. atque hi duo loci de euangelio sint. Nec secundæ concionis alia sit methodus seu dispositio. Cum enim dux sacerdos populum in animam induxissent templum exedificare: et satan peccare denuò contra tabulam primam fecisset dicendo (hæc domus prior collata nil erit) ecce minister Hagæus a triplici peccato uocat ad poenitentiam et fidem hoc modo. Secundum legem ita dicit: confidite et laborate. Deinde promissiones legales addit dicens: ero uobiscum et spiritum uobis dabo iuxta uerbum ægyptiacum. Secundum euangelium uero promittit respicientibus CHRISTVM, eiusque regnum describit septupliciter: uidelicet a tempore aduentus, a signis aduentus, a gentibus CHRISTO seruaturis, ab aduentu CHRISTI in hoc templum, a diuitijs christianorum, a gloria templi maiore seu legis abrogatione per euangelion in hoc templo, a regno CHRISTI spirituali. Videmus igitur et alteram Hagæi concionem, non solum spirare legem et euangelion, instar concionis primæ, sed etiam CHRISTVM cunius gentium delictum tam illustrare uerbis paucissimis, quam ullus Prophetarum etiam magnorum uerbis plurimis. Tertia concio sacerdotum officium describens, constat non solum duplici regato, quo probat Israelitarum sacra non in templo facta impura esse: Verum etiam duplici ratione, uidelicet exponente cur ante structuram propter cessationem mala fuerint tempora, post uero ceptam structuram. Deus benedixit: sic enim ait, ab hoc die benedicam. Est igitur concionis tertiæ propositio: sacra Israelitica non in templo facta et impura et amanda uerenda esse. Enim uero quomam legis ceremonie respiciunt in CHRISTVM: et benedicere soli CHRISTO quadrat: facile dixerint tertiam Hagæi concionem, ideo non minus legem et euangelion quam reliquas spirare, quia sacerdotis officium est, nil aliud quam legem et euangelion docere. Neque, ultima concionis alia sit methodus seu dispositio, quam trium priorum. Nam etsi prior concionis locus de subuersione regni persici uaticinetur, quod adificationi iudaicæ resistit: secundum uero locus de stabilitate regni iudaici usque ad CHRISTVM in hoc templum ueniuntum, quod Serubabel extruxerat: quia tamen nulla sub-

la subuersio sit sine tabulæ primæ transgressionem: nec regni iudaici, uidelicet typi regni CHRISTI, stabilitas, sine promissionibus euangelicis fiat: eundem Prophetam Hagæum non solum ultima concione, sed etiam a capite (quod dicitur) ad calcem, nil aliud quam legem et euangelion spirare. Equis uero tam eloquens sit, ut harum concionum utilitates ineffabiles explicare possit? Imensum est quod e prima concione discere possunt Magistratus sacerdotes populi omnes, uidelicet ecclesiarum atque scholarum neglectum, ideo tanquam mortem æternam fugere, quia penis æternas legis conuincationibus expressas in dorso fert. E diuerso studium ecclesiarum atque scholarum, ideo sequi tanquam uitam æternam, quia cuncta bona fert secum in omnibus promissionibus diuinis expressa. Secundæ uero concionis utilitatem quis poterit uel comparare uel effari? Quemadmodum enim princeps sacerdos populus concione legis terribili, sic euangelij prædicatione de CHRISTO uenturo sunt recreati, ut per et propter solam fiduciam misericordie Dei in CHRISTO promissæ, consecuti sint et remissionem peccatorum et uitam æternam. Sic et nos omnes quotquot secundum legem damnationem sentimus in conscientia, per et propter solam fidem huius concionis Hagianæ de CHRISTO nostro delictis, consequimur hæc duo bona perennia, nec ulla lingua effabilia, nempe poenitentiam cum Deo pacem habentem dum spiritus hos regit artus, et post hanc mortem uitam CHRISTI uitæ similem et immortalem. Tertiæ concionis utilitatem explicare me posse diffido. Nam si per legem quæ debet sacerdotes rogari, non solum peccati legem sed etiam spiritus intelligo, puto legis et euangelij doctrinam uniuersam atque distinctam. Omnis autem utilitas quæ potest hominibus euenire, per Dei legem euenit: teste Psalmo decimonono sonante. Lex Domini immaculata recreat animas: testificantur Domini fidele sapientiam dat paruulis. Mandata Domini recta lenificant cor: Preceptum Domini lucidum oculos illuminat. Timor Domini purus manet in sæcula: iudicia Domini uera iustificat. Desiderabilia sunt quam durum et obryzum multum: et dulciora quam mel et fauus. Etenim seruus tuus admonetur per illa: qui custodit illa mercedem habet magnam. Colligo sine Dei lege sacerdotes rogata non solum nullam homini utilitatem salutemque euenire posse, Verum etiam contemptum legis adeoque sacerdotum de lege rogandorum certam secum damnationem asferre. Sedet in hac corona uir dignus fide, qui nouit illustrem uirum dicere solitum. Vidimus nostro sæculo triplicem religionem in orbe christiano: Prior sit scripturis aduersaria: posterior falsis in ecclesia CHRISTI, Velut ardens lucerna: tertia candidum nigrum et nigrum candidum uocat. Hic si nescias quid uertas et cui potissimum adhaereas: nec habeas sacerdotem quem de lege roges, quique uerbo Dei te certificet, ita ut scias cui debeas assentiri: præstiterit te nunquam uixisse. Ultima concionis utilitatem si reges et populi nossent, Hagæum quouis auro obryzo et lapidi preciosio tam longè præferrent, quam distat oriens ab occidente. Quid enim regibus et populis utilius est, quam scire: quemadmodum Hagæus prædicat, regnum Persicum iri uisatum, regnum autem iudaicum iri constabilitum, propter CHRISTVM ueniuntum: ita CHRISTVM ueniuntum cum euangelio Dei, non solum spiritus ualiter omnia mundi regna subacturum, teste Daniele, sed etiam funditus in die iudicii subuersurum, teste Paulo. Qui norunt omnia mundi regna per solum CHRISTVM condi, regi, mutari, non solum Deum timere et filium osculantur, sed etiam tanta præmia diuini cultus percipiunt, quanta rex Dauid pater CHRISTI secundum carnem. Quomam ergo Psalmus tricesimus tertius ait, Regem per suam maiestatem non seruari, Deumque irrita facere consilia gentium solere ita, ut timentes et credentes duntaxat et in hoc respiciat, ut liberet eos a fame et morte: nil posse commodius a regibus et populis audiri, quam tales Prophetarum conciones, de regnorum mutationibus propter CHRISTVM: lucet non solum e promissionibus diuinis regibus et populis christianis factis, sed etiam ex incommodo perenni, quod omnibus regibus et populis ob contemptum regni CHRISTI accidit, teste Iesaiâ dicente: Omnes gentes et reges, tibi non seruientes interibunt. Debebam nunc calumnias eorum, qui non solum Prophetas sed etiam iudicium hoc de Prophetis contemnunt, refutare: nisi meum esset misereri potius, instar CHRISTI suorum inimicorum miserentis, quam in eos conuicia dicere, qui ter miseri sunt, propter contemptum Prophetarum. Nec secum ipse nec cum alijs pacem habet, qui Prophetas contemnunt: ideo talem comparat Esaiâ turbulento maris stui dicens, non est pax impijs. Omnibus ijs qui Prophetas extinguunt omnes sancti tales diras imprecantur: quibus Psalmus centesimus nonus deuouet iudam: et quales Sauli Dauid imprecatur. Nec sanctorum preces diuinis conuincationibus aduersus Prophetarum inimicos dictis inuenientes effectu carere: lucet ex illo Psalmi noni dicentis, in scinore suo impius uerbo irretitur. Et Saul omnibus diebus uitæ suæ Dauidem persequens, semetipsum occidendo uerissimum illud Psalmi tricesimi septimi iudicium esse comprobauit: Impius extrahit gladium suum ut occidat iustum, sed gladius eius inuincit ipsius cor penetrabit. Quisquis Prophetas extinguit, non solum reus

turn reus est diuinae maiestatis, sed etiam in extremo iudicio cum diabolis audiet, in maledicti in ignem eternum. Hæc Dei iudicia tormentaq; contemporibus Prophetarum omnibus parata, quem non deterrent adq; respiciendum mouent: eum non stuporem & caudicem indignum hominis uocabulo sed diabolum incarnatum penis æternis dignum existimo. Restat dicere, quando & qua lege sine Prophetam Hagæum prælecturus. O si possem uno die ter quicquid est in hoc pectore CHRISTI uerbum Dei fidentibus infundere. Sed tu CHRISTE fili Dei uiuens & cordium inspector omnium testis es, me tuo iussu, propter te, nec ob aliam rem in hanc urbem uenisse, nisi ut quicquid Deus Pater in Mose Prophetisq; de te locutus est, per spiritum sanctum, non solum in hoc, consilio Doctoris Rudelij non sine laudibus memorandi nisi præsto esset, euulgarem, ut testes mille producerem aduersus omnes antichristos, nostram fidem christianam solam esse rectam sub cælo: Verum etiam omnes mortales qui CHRISTVM ignorant hoc scripti genere modestissimo ad te mundi seruatores adorandum inuitarem. Vos autem qui linguarum & scripturarum estis periti, librosq; scripsistis, mei testes eritis fidelissimi, cottidie scribere & corrigere libros, non dico cedro dignos, sed analogos fidei, quos excudant duo typographi strenui, laborem esse plus quam Herculanum in id penitus homini sine Deo impossibilem. Ad impossibile nemo obligandus. Quare præ negocijs tantis haud possum etiam si maxime uelim, plures horas in hebdomada quam duas publice docere. Enumerò si uolent ij quos Paulus uocat Episcopos à spiritu sancto gregi paruo CHRISTI sanguine præfectos uno dierum meæ prælectionis, in salutem huius urbis perennem, celebrare diem supplicationum, in quo roget omnis populus Deum & Patrem CHRISTI nostri seruatores, ut dignetur huic urbi Dei nunc plenæ pacem & ueritatem non auferre, dum uiuimus (ut uerbis Eschiae regis) libenter equidem silebo dum ipsi loquuntur, & ecclesiam scholæ præferam. Hæc autem lege prælecturus sum, ne quis putet sic obstrictum ad prælegendum, ut si necessitas postulet typographica uel omittere prælectionem uel quod CHRISTVS uocet gratia diuinorum typographorum secedere nefas sit. Volebam potius sapientiam magnanimi senatus exemplo meæ prælectionis ad curam summam ecclesiarum atq; scholarum laudando saltem hortari, quam ullius condicionem aut locum hoc prætextu scilicet ambire uideri. Ago Deo Patri meo gratias magnas, quod mihi pulvisculo tam non sit necessum pro laboribus uel scholasticis uel ecclesiasticis circumcursare, ut fratres etiam docti soleant expetere, quod ego rennuere cogor. Sædo præterea mundi principem (licet nunc disrumpatur & cælum terræ miscere conetur) id tamen haud effecturum quod in animo fert: sed aliquam semper in terra domini sedem uerbi confessoribus relicturum. Itaq; liber auditoribus liberis, dum possum, & quantum CHRISTI spiritus eloqui dabit, Hagæum Prophetam explicabo: meq; erga cunctos in hac urbe benemeritos, hæc communi beneuolentia gratum esse declarabo. Nec si uerbum Dei confitebuntur, eruntq; amicorum (ut dicitur) amici, donec Prophæciæ completæ fuerint: benemerentibus gratiam referre meliorem atq; digniorem potero quam uerbi Dei Professionem & laudem neminis eorum in libris CHRISTI perennem.

Est hoc in Oratorum more positum, ut in epilogs repetant principalem orationis Propositionem argumenta potissima, effectus effiatiores, uidelicet ad menendum atq; mouendum eos qui dicentem audierunt. Ut ego nunc breuiter enumerare debebam, causam mei cum aduentus in hanc urbem tum descensus in hanc scholam christianam esse Patrum Dei uoluntatem ecclesiæ CHRISTI profuturam: ex uniuersa Prophetia Hagæa, summam uobis esse discendum, ut uerbi ministerium atq; iudicium diligentia summa curemus: ut neglectum ecclesiarum & scholarum tanquam diabolum & infernum, detestemur atq; fugamus. Sed meum est potius tantis doctrinarum luminibus agere gratias, quod indoctum loquentem audierunt, quam repetitione molesta uideri doctos (ut aiunt) docere. Et si candor eorum facile permiserit spero, me propter gregem CHRISTI paruulum uelut parascenen in explicationem non totius prophetiæ sed primi saltem capitis pangere: quod non solum monet, sed etiam mouet edificare templum, in quo CHRISTVS sit uenturus. Siquidem ualde contulerit ad lucem capitis primi (quod supra dictum non est) diuisio capituli in epigraphen & concionem primam: fueritq; non solum epigraphen sed etiam concionem primam imò conciones omnes ex uarijs Prophetarum. Sicut enim Danielis nono prædicitur ex Ieremiæ uia Simon nono redditus Iudeorum à Babilone in Ierosolimam templiq; edificatio: ita quomodo sit urbs refecta templumq; extructum in Esra describitur, ita ut sine cognitione Esræ ac Nehemiæ (uerè namq; diu solet Historiam esse metrum sensus) non solum epigraphen & concionem primam sed etiam conciones omnes Hagæi sit aliquis uix intellectus. Talium ferualium & similium locorum antedictorum breuem collectionem requirebat (ut dixi) peroratio: sed peritiores scriptura quam ego sum, breuitate gaudent, & imperitiores me copius audient quam in epilogs diu uel perest uel debet. Quapropter uisum est epilogum seu quis manu epilogi clausulam in uerbum conuerrere: Cumq; trinum & unum precari, quod corda ora corpora nostra, dum uiuimus in hac lachrymarum ualle, regat accendat meueat ad CHRISTVM in Prophetis querendum & inueniendum, ita ut Hagæum omnesq; Prophetas non solum intelligamus & imitemur, sed etiam cum illis sanctæ trinitatis effectui beati in regno cælorum perpetuo uiuamus.

HAGÆVS PROPHETA.

CAPVT PRIMVM.

ANNO SECUNDO REGIS DARIJ, sexto mense, prima die mensis: factum est uerbum Domini per Hagæum Prophetam: ad Serubabelem Sealchielis filium Iudeorum ducem, et ad Josuam filium Jehozadaci Sacerdotem magnum: dicens.

Sic Dominus exercituum ait. Populus iste dicit: nondum est tempus ædem Domini extruendi. Itaq; factum est uerbum Domini per Hagæum Prophetam inquiens: Nobis est, o vos, tempus, domos laqueatas inhabitandi: domus autem hæc deserta est.

Proinde sic ait Dominus exercituum: animaduertite vias uestras.

Mileum seminastis: et parum infertis. Comeditis: sed non saturamini. Bibitis: et non inebriamini. Induimini: et non calefitis. Adcedem colligitis in saccum perforatum.

Sic ait Dominus exercituum: vias uestras animaduertite. In montem conscendite: lignum afferte: domum edificate: in qua dexter ero, et honorabor: Dominus inquit.

Respicitis ad multum: et ecce parum. Quod in domum fertis: id exufflo. Quamobrem Dominus exercituum inquit: Quia domus hæc mea deserta est: Unusquislibet autem uestrum in domum suam currit. Quapropter cælum uobis rorem denegat: et terra fructum suum prohibet. Siccitatem vocaui super terram et montes, super frumentum, mustum, oleum: super omne quod terra producit, super homines et iumenta, super omne quod manus facit.

Tum Serubabel filius Sealchielis, et Josua filius Jehozadaci sacerdos magnus et omnes reliquæ populi uocem Domini Dei sui uerbaq; Hagæi Prophetæ audierunt: quemadmodum miserat eum Dominus Deus eorum: et populus Dominum timuit. Itaq; Hagæus angelus Domini legatione Domini fungens ad populum inquit. Ego sum uobiscum: Dominus inquit. Ac Dominus spiritum Serubabelis filij Sealchielis ducis Iudeorum, et spiritum Josuæ filij Jehozadaci sacerdotis magni, et spiritum uniuersi populi superstitis exuscitauit, ita ut uenirent et facerent opus in domo Domini exercituum Dei sui.

CAPVT SECUNDVM.

Decimaquarta die mensis sexti: anno regis Darij secundo: Vicesima prima die mensis septimi: factum est uerbum Domini per Hagæum: dicens. Alloquere Serubabelem filium Sealchielis ducem Iudeorum, et Josuam filium Jehozadaci Sacerdotem magnum, et reliquum populum, dicens.

Equis inter vos superest, qui domum hanc in gloria sua priore vidit: equalis vobis ea nunc videtur: nonne vobis ea nulla videtur? Tu vero Serubabel confide: Dominus inquit. Tu Josua fili Jebozadaci sacerdos magne: sis fortis. Omnis terrae popule, sis animo bono et labora: Dominus ait. Equidem vobiscum sum: Dominus exercituum inquit. secundum verbum quod pepigi vobiscum in exitu vestro de Aegypto: spiritus meus inter vos manebit: ne timeatis.

SIC DOMINVS EXERCITVVM AIT. EQVIDEM STATIM COELVM, TERRAM, MARE, ARIDAM, COMMUEBO: OMNES GENTES COMMUEBO. TVM VENIET DELICIVM OMNIVM GENTIVM. AC IMPLEBO DOMVM HANC GLORIA: DOMINVS EXERCITVVM INQVIT. MEVM EST ARGENTVM, MEVM EST AVRVM: DOMINVS EXERCITVVM AIT. MAIOR ERIT GLORIA DOMVS HVIVS POSTERIORIS QVAM PRIORIS FVIT: DOMINVS EXERCITVVM AIT. ET HOC IN LOCO PACEM DABO: DOMINVS EXERCITVVM INQVIT.

Vicesimaquarta noni, anno Darii secundo: factum est Domini verbum ad Hagaeum Prophetam: dicens.

Sic Dominus exercituum ait: interroga nunc sacerdotes legem, dicens. Si quis poneret carnem sanctam in sinu vestimenti sui, et attingeret sinu suo panem, pulmentum, vinum, oleum, edulium quodvis: num sanctificabitur? Sacerdotes responderunt dicentes, non. Tunc Hagaeus inquit: Si tetigerit pollutus anima haec omnia: num polluentur? sacerdotes responderunt dicentes, polluentur. Respondit Hagaeus inquit: Sic gens ista coram me, Dominus inquit, sic omne quod faciunt manus eorum, et quicquid afferunt huc, pollutum est.

Proinde animadvertite vias vestras ab eo die et supra, antequam lapis super lapidem in templo domini ponebatur. Cum quis veniret ad aceruum viginti modiorum, erant tantum decem: cum veniret ad torcular ut batos hauriret quinquaginta, erant viginti. Percutiebam vos robigine, aurigine, grandine, omne opus manuum vestrarum: nec sic estis ad me conuersi, dominus inquit. Animadvertite a die hoc et supra, a vicesimo quarto noni ad diem quo templum Domini fundatum est animadvertite. Estne semen adhuc in spicas adhuc vinea, ficulnea, maligranatum, arbor oliue non floruit, ab hoc die benedicam.

Vicesimaquarta mensis: factum est denuo verbum Domini ad Hagaeum dicens. Alloquere Serubabelem iudeorum ducem inquit. Equidem caelum ac terram commouebo: et thronos regnorum subuertam: ac fortitudinem regnorum gentilium delebo: et currus vna cum equitibus suis euertam, ita ut equi cum equitibus suis, unusquisque per gladium alterius, occumbant.

Illo tempore (Dominus exercituum inquit) Assumam te Serubabelem filium Sealtielis seruum meum (ait Dominus) et habebō te pro sigillo: nam elegi te, Dominus exercituum inquit.

COMMENTARIVS: IN HAGAEVM PROPHETAM: CAPVT PRIMVM.

ANNO SECVNDO REGIS DARI, SEXTO mense, die mensis prima: factum est domini verbum per Hagaeum Prophetam: ad Serubabelem Sealtielis filium, ducem Iudeorum, et ad Josuam Jebozadaci filium sacerdotem magnum.

PIGRAPHE TEMPVS ET PERSONAS PROPHETIAE TRIFARIAM describit: orditur enim a Chronographia: dein autorem Prophetiae reanсет: postremo ad quem Prophetia facta sit exponit.

Prophetiae tempus his verbis exprimitur: Anno secundo Regis Darii, sexto mense, die mensis prima. Darius sextus Persarum Monarcha fuit Assueri filius: cuius nomen interpretari solent darius hoc est aduersarios arcementem. Notum est Persas vocare suum magistratum Artaxerxes: constatque Darii manum dextram sinistra fuisse longiorem. Itaque vocatus est Darius artaxerxes Longimanus. Hic anno secundo regni sui Iudeis denuo facultatem reficiendi templum urbemque concessit. Etsi namque primus rex Persarum Cyrus Iudeis copiam redeundi Ierosolymam templumque aedificandi fecisset: ac templi fundamentum iactum esset, iuxta 1. Esrae, 3 Attanen Cuthaei populi: finitimi Iudaeam exaedificationem sic impedierunt usque ad Longimanum sextum annum, ut Iudei non falso dixerint 10. 2. templum Ierosolymitanum annis quadraginta sex constructum esse. Porro sextus Ebreorum mensis Nisan appellatur: ferèque Martio respondet. Cum igitur ait (Anno secundo regis Darii, sexto mense, die mensis prima) vult dicere: Longimani Persarum monarche sexti, anno secundo, Martij die prima, hanc Prophetiam Hagaei tanto successu factam esse, ut Dei templum aedificari Cyri tempore ceptum, anno Longimani sexto videlicet exaedificaretur, iuxta 1. Esrae, 6. Haec de tempore Prophetiae: nunc de autore.

Prophetiae autor verbis his exprimitur: factum est domini verbum per Hagaeum Prophetam. Prophetiam Hagaei verbum esse domini, nil aliud esse quam spiritum Dei sanctum quicquid hoc libro scriptum est dixisse: confirmo verbis 2. Pe. 1. dicentis: Nulla Prophetia reuelata per humanam voluntatem est. Enimvero per quem Deus hanc Prophetiam sit elocutus, hisce verbis אני דברתי exponit. אני sonat ego: nos festinam dicere possumus.

Manus: significat hic instrumentum seu ministerium κατὰ τὸν μετὰ τὸν אני per uel in: subindicat Hagaeum fuisse diuinum instrumentum per cuius ministerium Dei spiritus haec locutus sit. Quam sententiam Petrus atque quoque loco confirmat dicens: homines Dei sancti acti spiritu sancto locuti sunt. Cum ergo dicit (verbum domini factum est per Hagaeum Prophetam) vult dicere: non ipsum Hagaeum sed Deum spiritum sanctum per Hagaeum omnes doctrinas huius libri secundum legem Moysi fecisse, de quo CHRISTO uenturo secundum Euangelion Dei Prophetasse. Quam sententiam et Zacharias Lu. 1. confirmat dicens: a seculo Deus per os sanctorum Prophetarum locutus est.

Haec de autore Prophetiae: nunc ad quem facta sit.

Ad quem Prophetia facta sit exponitur hisce verbis: ad Serubabelem Sealtielis filium ducem Iudeorum et ad Josuam Jebozadaci filium sacerdotem magnum. Etsi uero apud Esrae quintum satis exponat hanc Prophetiam ad primum Iudeorum ducem post captiuitatem Babyloniam, nempe Serubabelem Sealtielis filium, atque Josuam primum sacerdotem magnum factam esse: tamen ad perfectum intellectum τὴν ἐπιχειρήσιν Esrae apud priora septem legisse conferat. Nam primum Esrae apud exponit, quomodo Cyrus Iudeos captiuos dimiserit: secundum reanсет catalogue innumerabilium Iudeorum liberum donatorum: tertium quomodo Serubabel et Josua ceperint aedificare: quartum ut aedificatio sit usque ad Longimanum impedita: quintum narrat quomodo fecerit hanc Prophetiam Hagaeus ad Serubabelem ducem et Josuam sacerdotem magnum: sextum quomodo

Longimanus Hagai Sacharicq; Prophetis motus per Serubabelm & Iosiam Cyri regis inceptum perfecerit templum; extrui curauerit. Hec igitur de epigraphe: quam ideo tribus circumstantiis seu locis a tempore personisq; Prophetia desumptis confirmat, ut uerbo Dei maior fides adhibeatur.

E Nimvero Prophetam Hagaeum tres ordines ciuitatis, uidelicet principalem, sacerdotalem, populum, simul ad edificationem templi Dei propter CHRISTVM uenturum adhortari, tria significat. Primum hos tres ordines a Deo & probari & respici propter CHRISTVM quod etiam Psalmus 65. confirmat. In quocumq; igitur statu uitam agis, si propter CHRISTVM uiuis, scholis ecclesijsq; faues, reliquis duobus ordinibus secundum uerbum Dei seruis: esse Deo te gratum, Petrus Ac. 10. testatur inquit. Verè noui Deum respectorem personarum non esse: sed in omni populo quisquis Deum timet & rectè facit, illi gratus est. Deinde CHRISTVM propter quem hi tres ordines creati sunt, ad timentes & credentes in tribus ordinibus ex æquo spectare.

Nam Dei promissiones de CHRISTO uniuersales ita sonant: in semine tuo benedictur omnibus cognationibus terre. Proinde neminem horum trium ordinum a regno celorum excludi, nisi qui promissiones ad se spectare negat: ipsummet CHRISTI uerbis Mar. VI. dicentis confirmo. Qui non crediderit damnabitur. Posremo sicut hi tres ordines Iudaei Ierosolymis propter

CHRISTVM uenturum in carnem uiuebant secundum legem Mosi concordēs, uerbum Dei tradiditibus humanis contaminari nequiquam patiebantur, nec propter aduersarios uianos ab edificatione templi cessabant: ita tres ordines christiani in ciuitate propter CHRISTVM uenturum ad iudicium, debent uiuere concordēs secundum nouum testamentum & catechismum, nec pati euangelion Dei nugis humanis contaminari, neq; propter metum hominum ueritatis confessionem abijcere, more Iudeorum negantium CHRISTVM. Hac de epigraphe: nunc de contione.

Dixi primam Hagai condonem habere non solum doctrinam legis & euangelij de poenitentia & fide, sed etiam exempla ueros poenitentiae ac fidei fructus proferentium. Addidi CHRISTVS hac uniuersam scripturam uelle explicari methodo μεταποετε & πιστευε τω εὐαγγελίῳ respiscite & credite Euangelio. Antequam ergo concionem in sex locos diuisam explicemus: ideo quod sit officium legis & Euangelij breuiter exponam quasiq; praefabor, ut qui sint loci sex in quæ caput diuidi queat liquido ornatur.

Legis officium est secundum Hagaeum: primum ostendere peccata contra legem admissa: ut Deus hic ait, populus iste dicit, nondum uenit tempus domum domini extruendi, uobis est tempus edes laqueatas in habitandi, domus haec est deserta. Secundo poenas enumerare iuxta legis comminationes transgressionem promeritas: ut Dominus hic ait, multum seminastis & parum infertis, comedistis sed non saturamini, bibistis sed non inebriamini, induimini & non calefitis, niera dem colligitis in saccum perforatum. Tertio praescribit quid facere debeant lege reprehensi territiq;: sicut ait hic dominus, confidite & laborate. Quarto bonum ijs promittit qui praecepta seruant: ut dominus hic ait, ero dexter & honorabor.

Euangelij officium est, primo respicientibus Dei gratiam promittere: sicut dominus hic ait, ero uobiscum. Secundo spiritum largiri per quem id efficere possis quod mandatum est: ut hic dicitur, spiritum eorum dominus sustinuit ut opus in domo Dei facerent.

Exempla secundum legem & Euangelion ueros poenitentiae fideiq; fructus proferentium: sunt trium ordinum sancti uidelicet Serubabel, Iosua, populus, in quibus aperte uidemus hominem non suis uiribus ac meritis iustificari & saluari, sed diuinam trinitatem in hominis iustificatione saluationeq; concurrere: ita ut nisi Deus per uerbum suum largiatur spiritum qui cogitet, dicat, faciat ad iusticiam salutemq; necessaria, iustus coram Deo saluusq; futurus sit mortaliū nemo.

Hac usa est utitur utetur methodo diuina trias per omnes sanctos qui sunt fuerunt futuri sunt ab initio mundi usq; in finem. Et nos igitur ut omnes scripturas ita concionem hanc eadem methodo partiamur in sex locos eosq; breuiter ordine scripturis explicemus.

Sic dominus exercituum ait. Populus iste dicit: nondum est tempus ædem domini extruendi. Itaq; factum est uerbum domini per Hagaeum Prophetam inquit. Nobis est, o uos, tempus domos laqueatas inhabitandi: domus autem haec deserta est.

Primus

Primus locus est de tribus peccatis mortalibus & animaduertendis contra tabulam primam. Certum est Deum propter haec tria peccata arguenda Prophetam hunc exuscitasse. Quare sit utile quæ qualia quanta peccata sint exponere, ut omnes mortales similiter peccantes metuere Deum condiscant.

Primum delictum contra mandatum secundum his uerbis exprimitur: populus iste dicit, nondum uenit tempus domum domini edificandi.

Orditur ab ironia diuina Iudeorum ingratitudinem & blasphemiam reprehendente prouerbialiter. Ut enim concio maiorem fidem habeat magisq; ad respiscendum peccantes moueat uox: & λοιποὶ αὖ Deum uiuentem non se mortalem ait haec uerba facere. Cum igitur ait (sic ait dominus exercituum dicens) significat etiam Deum minantem ideo timendum, & iratum ideo placandum, secundum legem & euangelion: quia non solum quicquid dicit sit & quicquid mandat existit, sed etiam timentes & sperantes duntaxat respicit: teste Psalmo 33.

Ingratitudinem notat his uerbis Deus: Populus iste. Sicut enim Paulus Tit. 2. requirit a christianis, ut propter CHRISTVM uenturum ad iudicium pie uiuant: ita requirebat Deus a Iudeis, ut propter CHRISTVM uenturum in carnem, secundum decalogum uitam agerent. Haec obedientia debebatur liberationi ex Aegypto: propter quam etiam instituebatur gratiarum actio Psal. 118. Sicut obedientia christianorum debetur liberationi ex regno satanae per CHRISTVM: Nimirum ut euangelij predicatio, sacramentorum usus, uita secundum Decalogum acta, nil aliud sit, quam gratiarum actio christianorum pro beneficijs a Deo per CHRISTVM acceptis. Quemadmodum ergo uox דעם requirit obedientiam: ita pronomen הוּ ד' אֱלֹהִים

notat ingratitudinem Iudeorum pridem a Babylone liberatorum: quæ liberatio uidelicet obedientiam adificationis templi requirebat. Porro tres ordines simul & ingratitudinis & blasphemiae notari: lucet ex uerbo הוּ אֱלֹהִים. Nullus ordo fuit unquam tam diuinus, ut in illo fuerit atheus nemo.

Proinde uerborum hebraicorum הוּ אֱלֹהִים emphasin obseruare

lucet ex eo quod Deus ea non Homo nec sine collectione figuratq; loquatur.

Blasphemiam notat Deus his uerbis: Nondum uenit tempus Domum domini edificandi. הוּ אֱלֹהִים

significat tempus de Auentu CHRISTI in carnem praescriptum & certum: ut Da. 9. Hebdomada septuaginta praescribuntur. Christianis tempus certum aduentus CHRISTI ad iudicium non praescribitur: ait namq; diem aduentus sui ne angelos quidem in caelis nosse.

De hoc aduentu CHRISTI in carnem Iudeorum duplex fuit sententia: sicut inter eos qui uocantur christiani de aduentu CHRISTI ad iudicium dissentitur.

Pij diuina promissione contenti per fidem semper aiebant הוּ אֱלֹהִים uenit tempus, hoc est

erant tam certi CHRISTVM in carnem uenturum tempore praescripto ac si iam uenisset: perq; hanc fidem solam iustificati coram Deo uitam consecuti sunt aeternam, licet CHRISTVM oculis non uiderint. Hinc Sacharias Hagai socius dicebat capite nono, gaude Ierosolyma, quia rex tuus uenit tibi. Et omnes Prophetae de CHRISTO uaticinantes in lingua sancta uerbis praeteritis utuntur pro futuris: adeo certa fides est de promissione suo tempore complenda, ut Habacuc secundo fide iustum uiuere dicat. Velut christiani uerbo de aduentu CHRISTI ad iudicium contenti per fidem aiunt ut Paulus 1. Thess. 4. Nos qui uiuimus rapiemur in occursum Domini in aëra: & Phil. 3. Nostra conuersatio in caelis est eecunde praestolamur de minimi IESVM corpus nostrum clarificaturum. Habenti uerbum idem est mori & uiuere futurum & praesens: quia siue uiuimus siue morimur, per fidem solam promissionis domini sumus.

Impij contra uerbo fideq; carentes semper aiunt הוּ אֱלֹהִים non est tempus: sicut 2. Pe.

VI. CHRISTVM impij tardè uenturum ad iudicium gannunt. Quemadmodum autem dicere הוּ אֱלֹהִים est corde credentes ore confiteri CHRISTVM in carnem uenturum, nosq; a pec-

catis & morte liberaturum iuxta promissiones ita dicere הוּ אֱלֹהִים est corde non credentes

ore negare **CHRISTVM** in carnem uenturum. Hic autem sermo contrarius causo fuit disci-
cordie malorumq; omnium que iudeis acciderunt: non enim posse Deum ferre discordiam in religio-
ne, experientur hodie Germani et Itali. Porro sicut is qui natus est carne semper eum qui natus est spi-
ritu persequitur: ita semper est paratus homo spiritualis ad edificandum domum Domini, sicut homo car-
nalis ad destruendum. Ut ergo disceretur arbor bona à mala inuicta: dicit Hagaeus impios sui tem-
poris dixisse, nondum est tempus domum domum edificandi, pios contra dixisse, tempus est Domini do-
mum edificandi. Hodie pii suadent et locum et ministerium uerbi conseruari, impii dissuadent.
Est enim domus Domini non solum locus in quo docetur uerbum, sed etiam is qui uerbum audit, et in
quem per fidem spiritus sanctus uenit ei: cor possidet: ut edificare non solum est locum uerbo strue-
re, uerumetiam docere uerbum, per quod homo fit ædes Dei, Paulo teste Ephe. 2. Ut igitur iudei cre-
dentes in **CHRISTVM** uenturum, haberent opera bona, quibus fidem suam declararent, præ-
scribit illis edificationem templi, in quod **CHRISTVS** uenturus sit: atq; illos per Dei spiritum
dicere, uenit tempus edificare domum Domini. Quod porro nil aliud dicere sit, quam omnia consi-
lia dicta facta iudei credentis propter **CHRISTVM** uenturum in hunc uelut scopum esse dirigen-
da, ut templum uerbiq; ministerium floreant quammaximè. Exemplum David unus instar omnium
iudeorum dicens Ps. 27. Hoc unum peti à Domino. Et hodie uerè christiani semper dicunt, tempus
est Domini domum edificandi: suntq; tam alacres ad dandum uerbi ministris ludiq; magistris quo con-
seruentur, quam sathen Lu. 19. et ille mulieres Lu. 8. ad dandum **CHRISTO** et apostolis uti-
ta necessaria. Semper uox lætitiæ personat in tabernaculis iustorum. Paulus magna cum religione Do-
mini etiam uult celebrari. Quid non boni libenter hodie faciunt christiani, tanquam etiam morituri si qui-
dem possidentes non possident quod habent, hoc uno contenti, quod uerbum habent æternæ salutis, per quod
tam ditæ sunt, ut cum Assapho dicant ad Deum uiuum: si te habeo, nec cælum nec terram curo. Ex quo
clarius fulget quam sol hoc prouerbiū impiorum antichristorum Hagæi tempore fuisse **לֹא עֵת**

בֵּית יְהוָה לְתַבְנוּתָא Quid enim aliud est dicere, non
tempus uenit Domini domum edificandi. quam iudeos non credentes **CHRISTVM** uenturum in car-
nem dicere, ideo nec tempus nec opus esse templum **CHRISTO** condere uenturo, quia uanum sit quicquid
de **CHRISTO** uenturo Deus locutus sit. Ut hodie qui non putant ecclesiam Dei scholamq; trilingues con-
seruandas, reipsa **CHRISTVM** et omnia que de iudicio dicuntur extremo negant. Erat autem ne-
cessum extrui templum non solum in quo sacerdotes Leuitici docerent **CHRISTVM** in carnem uen-
turum, sed etiam in quod **CHRISTVS** ueniret et Prophetia spiritualiter ac corporaliter adimpleret.
Dicit enim Iesa. 2. de Sione lex exiit: quod ipse compleuit Lu. 24. Incipit Ierosolymis. Et
CHRISTVM oportuit in hoc templo dicere, soluere templum hoc et reficere id triduo, hoc est mo-
ri et resurgere Ierosolymis: sicut aiebat Lu. 13. non potest mori Propheta nisi Ierosolymis. Quod
uerò magis optant id tempus exoriri pii, teste Psal. 102. dicente, tempus est, tempus est, hoc magis ne-
gabant impii tempus esse Domini domum edificandi: significatumq; est hoc impiorum prouerbio (Non-
dum est tempus Domini domum edificandi) iudeos Euangelion **CHRISTI** uenientis audituros non
esse. Quoniam ergo **CHRISTVM** oportuit in hoc templum uenire promissionesq; implere cor-
poraliter et spiritualiter: cum dicit (Iste populus ait, nondum est tempus Domini domum edifican-
di) non solum condeminat hoc prouerbiū blasphemum contra tabulam primam et aduentum **CHRIS-
TI** primum, sed etiam mortales omnes propter aduentum **CHRISTI** secundum, à transgressio-
ne mandati secundi puti à malè loquendo de uerbi ministerio dehortatur. Hac de peccato contra se-
cundum mandatum primo: Nunc de secundo.

Secundum peccatum contra mandatum primum exprimit uerbis his (Vobis est, o uos, tempus domos
laqueatas inhabitandi) notatq; omnipotens Deus miserorum iudeorum et ingratitudinem et aua-
ritiam parricidalem. Sicut enim pronomine (uos) ingratitudo: ita uerbis his (Vobis

דִּפְנָן (o uos) Eadem ironia dicitur ab omnipotente qua supra dixit **תַּעֲמִידוֹ** po-
pulus iste: notaturq; obliuio liberationis ex Babylone, que gratiarum actionem et obedientiam decalos
go respondentem exigebat: quicquid de ingratitudine et obedientia supra dictum est, hic repeti possit.
בֵּית domus et habitationem ipsam, et rem familiarem significat.

סִכְנֵי גֵרִים

סִכְנֵי גֵרִים testis. Sanctus Hebraicè doctus reddit, à **סִכְנֵי** tegere. Que uox peccatum
maius effiat, dum ad eum Dei testem esse negat. Græci domos laqueatas et cenicularias **κοιλοσκά-
μα** duo adpellant: in quibus uidelicet deliciari solitum. Que causa finalis domuum laqueatarum ex-
primitur uerbo **לְשֹׁכֵת** inhabitare uel inhabitandum. Est enim inhabitare non simpliciter

incolere domum, sed domum ac rem familiarem habere pro Deo cui fideiur ita ut ille dis aiebat Lu. 12.
Gaude mea anima, quia multa bona habes. Id uocat Ps. 62. Cor ad diuicias ponere. Et **CHRISTVS**
eiusmodi possessores iudeos domuum laqueatarum uulpes habentes foueas adpellat: sunt enim huius
Jaculi filij prudentiores ad domos ac res parandas quam filij lucis, et diabolos hospites quam angelos ha-
bere malunt. Sed heu mundus atheus et breui periturus igne finem hanc ædium suarum magni-
ficarum habet. Siquidem mundanus homo non ideo struit domum laqueatam, ut in ea uelit cogitare,
dicere, facere, que decalogus præcipit, sed ut in eam gloriam ducipetur, et Deos colat alienos: teste
Ps. 49. Hoc cor eorum ut domos habeant perennes, et nomen eorum in terra sit illustre. Nec rem
in hoc parat superbus ut uerbi ministros, linguarum doctores, christianos pauperes, sustinet, Verum ut
seruiat Deo suo uentri: sicut epulo diues apud Lucam mirus Euangelistarum et pauperum contemptor
fuit, abominus autem sui longè omnium studiosissimus.

Ergo uerbis his **לְשֹׁכֵת בְּבֵיתֵיכֶם סִכְנֵי גֵרִים** ad inhabitandum ædes
laqueatas, expingere Deum uelle auariciam iudeorum epicurorum, ita ut denotet illos auaros et in-
miseriordes epicuros agere, nedum idolatras atheos suum uentrem ac rem pro summo bono colentes
lucet ex uerbis his: Vobis est tempus. **לְכֶם עֵת** Vobis est tempus, ideo dicit ut reprehen-

dat **תִּשְׁכַּח** **וְכָל־הַמִּשְׁכָּן** in ædibus proprijs Decalogo contrariam, hoc est auariciam ecc-
lesie pestilentiam et reipublice damnationem. Emphasis est in uoce **עֵת** significans misellum

terre puluisculum plus temporis Mammonæ quam Deo impertiri. Non est quidem malum per se do-
mum habere laqueatam et diuitem esse: Diuites autem in domibus laqueatis aduersus Decalogum uiue-
re, ministros uerbi continere, pauperes deridere, hoc denum est diabolum esse, et in tartaro degere.
Mundum autem uniuersum nil aliud esse, quam oculorum et carnis concupiscentiam et superbiam bo-
norum, testatur 1. Io. 2. Sed addit Ioannes mundi concupiscentiam et superbiam ex Deo non esse: nuni-
rum domus omnipotentem auaros epicuros non respiciant horribiliter extinguere uelle. Quod sanè con-
firmat oraculum ad diuitem Lu. 12. dicens: Sinite hac nocte animam tuam auferre ex te, queq; para-
si cuius erunt? ac diuitis exemplum Lu. 16. quod de penis æternis diuitum atheorum Ps. 49. auit,
hoc uerum esse testatur. Proinde cum dicit (Vobis est o uos tempus domos laqueatas inhabitandi) iude-
orum ingratitudinem agentium in domibus laqueatis idolatriam epicuream ideo condeminat, ut omnes gen-
tes à tali peccato contra mandatum primum mortale deterreat atq; dehortetur. Hac de secundo pecca-
to contra mandatum primum: nunc de tertio.

Tertium peccatum contra tertium mandatum exprimit uerbis: Domus hæc deserta est: notatq; in-
deorum et ingratitudinem et neglectum templi rerumq; ad templum necessariarum, ut scholarum.

Etsi namq; **בֵּית** domus hic duo significet: Primum locum in quo uerbum Dei sonat: dein audi-
torem uerbi **בֵּית** in quo per fidem spiritus Dei sanctus agit: attamen facile dixerim Ludimagistros
et scholasticos ideo nomine domus comprehendendi, quia sine linguis et catechesi templorum ministri scri-
pturas diuinas tractare solliciti nequeunt. Placet mihi Lubeansis ecclesie nos, uerbi ministros et lu-
do literario uocantis. Expedit reipublice **CHRISTI** seruos esse doctos linguarum. Ac sicut lucet ex
hoc Dei uerbo (ubi mentionem fecero mei nominis ibi ueniam ad te) Deum loco delectari, in quo uerbum
sonat: ita placere Deo quoq; auditores uerbi testantur nomina christianorum à nobis ecclesie Lubeansis
dedicata. Idem iudicium est de linguarum doctoribus atq; studiosis. Quoties ergo suadere uolu-
mus ut templa curentur, aut in eos inuehi Dei uerbo qui templa negligunt despoliantur, per **CHRIS-
TVM** non excludamus studium linguarum in cruce roseo **CHRISTI** sanguine consecratum.
בֵּית hæc, adnotat quidem hypotyposi Deum loco in quo docetur ita delectari, ut ecclesiam uerbo na-
tam atq; educatam, ideo uocat Ps. 63. **בֵּית יְהוָה** decus domus, quia nil magis de-
corat mundum, quam ecclesia Dei: sicut nil ma-

Sed notat etiam ingratitudinem iudeorum à Babylone liberatorum negligentem rem Deo longè omni-
um gratissi-

gratissima. Quemadmodum enim Deum unice delectari loco in quo docetur, ex eo quoque fulget quod CHRISTVS & Paulus in templis & scholis docuerunt. Sic Deum uehementer offendit si nec locus in quo docetur extruatur, nec in loco dedicato curetur ut ritè doceatur: Primum lucet è uoce **דבר** deserta, dein ex eo quod CHRISTVS hoc templum à Iudeis reiectum, sed tradiatibus humanis profanatum, non solum uocauerit speluncam latronum Matth. 21. sed etiam locum ex Esaie 56. de sumpto reformauit, id est Dei uerbum in illo docuerit. **דבר** desertum & incultum locum demorat. Ex quo perspicuum est domum hanc esse desertam, esse, non modo locum in quo doceatur non extrui nec ut ritè doceatur curari, sed etiam linguarum magistros & uerbi ministros negligere, debito salario fraudare, doctrinam eorum attingere, iubere abire, ut hoc seculum sit. Quam ministerij sortem ac miseriam in mundo desertioribus ecclesiis pleno caput nostrum CHRISTVS expertus est cum diceret: Filius hominis non habet ubi caput reclinet. Cuius exemplum imitari pii debent, ideoque non ringi dum uident se negligi spoliariue, quia sicut ante CHRISTI aduentum primum diabolus egstat uerbi ministros ideo uexauit, ut prophetias extingueret, teste Malachia: sic ante CHRISTI aduentum secundum ipsemet dixit nullam charitatem in mundo futuram. Enimvero si CHRISTO das quod egenti ministro das, sicut ipsemet ait, quod minimo ex meis fecisti mihi fecisti: sequitur eum qui ministerium negligit & ministris debitum negat, non solum peccare contra tertium & septimum mandata, sed etiam ut hostem Dei & CHRISTI luiturum. Horum decalogi comminationes exempla: ob contemptum ministerij sacri punitorum. Terribilis uox erit in extremo die cunctis ministerij desertioribus: Ite maledicti in ignem æternum, quod enim minimo ex meis non fecisti, id mihi non fecisti. Cum ergo dicit omnipotens Deus (hæc domus est deserta) hypotyposi grauius non solum iudeorum auarorum **אנשי ארץ** in re diuina curanda reprehendit uidelicet ut declaret se diuini in eos animaduersurum, qui ministerium negligunt, ministros non luunt, aut debita mercede fraudant, doctrinam eorum negant, obire iubent, uerum etiam ut omnes christianos similiter peccaturos, ideo deterreat atque dehortetur à transgressione tertijs mandati, quia secundum eandem comminationem & iudei & gentes præuariantes affliguntur.

Hæc de tribus peccatis mortalibus contra tabulam primam breuiter & in hoc dicta sint, ut sciamus Deum ideo per hunc Prophetam hæc tria uicia capitalia in pseudoiudeis reprehendisse, ut eadem uiciorum noui testamenti reprehenderent in pseudochristianis acriter. Non enim maiora peccata fieri possunt ab hominibus, quam peccata contra tabulam primam. sed obseruandum est diligenter Hageum non unum ordinem sed tres simul horum criminum accusasse: quod uidelicet conscientias omnium ex æquo perstringens ad Dei timorem omnes inflammaret. Sermo dei non effectus nisi carpere debet: nec effectus sit humanus appellandus, qui uerbo Dei nititur. Itaque trium horum uiciorum acerrima reprehensio non solum in ecclesia Dei scnet perpetuo, uerum etiam ita sonet, ut omnium peccata iudicemur ex æquo taxare: nec alienorum dumtaxat uicia carpendo nostratibus idem facientibus occasionem demus aliorum tantum peccata criminandi, & à proprijs nunquam resipiscendi. Nunc de quinq; panis trium mortalium peccatorum, iuxta legis comminationes.

Proinde sic ait Dominus exercituum: Animaduertite uias uestras. Multum seminastis: et parum infertis. Comeditis: sed non saturamini. Bibitis: et non inebriamini. Induimini: et non calefitis. Mercedem colligitis in saccum perforatum.

Secundus locus est de quinq; panis trium peccatorum mortalium contra tabulam primam: quo Deus omnipotens cum suis iudeis & gentibus per os suum Hageum significat tabule primæ transgressores quinq; Deos alienos habere (fructum, cibum, potum, uestem, mercedem) quibus fidant quidem sed qui propter Dei & CHRISTI decalogi & promissionum contemptum, illos hic turbent & alibi (in resipiscant) damnent æternum.

Prima uerbis his exprimitur: Multum seminastis, & parum intulistis. **זרע** semen, completur & sementem & plantationem: Ge. 1. Non sine labore deum mortalia dare uelle, testatur. Ps. 104. inquiens:

מַצְמִיחַ עֵשֶׂב לְעֹבְדֵי תַאֲרָם לְתוֹצִיאָהֶם מִן הָאָרֶץ
crefcere sinit herbam per cultum hominis, ut educat panem è terra.

Pii laboribus addunt preces, rogantque Deum in nomine CHRISTI ut ideo sinat agrum frulescere,

re, quod libere possint uel linguis & uerbo propter CHRISTVM predicandum studere, uel opere sue uocationis in scripturis expresse obire. Accepit fructu per laborem & orationem, utuntur non solum pro domo sua & republica, sed etiam pro ecclesia, id est alendis linguarum magistris, uerbi ministris, scholasticis, fidei domesticis: ut in lege propterea canebatur, ut primæ decimæque Leuitis & fratribus egenis darentur.

Tali fide & charitate fructibus utuntur premia sunt duplicata. Primum exprimitur Ps. 112. Dispersit & dedit pauperibus: iusticia eius immortalis est. Alterum Matth. 25. Ite benedicti in uitam æternam. Hoc nimirum est, quod ait Propheeta

זרעתי תרבה זרעתי seminastis multum & intulistis: Quid enim est aliud hoc sensu, multum seminare & inferre, nisi per fidem & charitatem non solum hic opulenti spirituali fructu benedicti, sed etiam uitam æternam ex tali semente metere? Sicut hanc quoque sententiam confirmat dicens Gal. 6. Qui spiritu seminat, de spiritu uitam metet.

Contra desertores ecclesie faciunt ex fructu Deum: sicut Lu. 12. CHRISTVS parabola testatur iniquiens. Erat diues cuius ager dum multum fructum attulisset inquit: Demoliar horreum meum & maius faciam ut in id quicquid creuit accumulem, & dicam animæ meæ, gaude nunc anima mea, quoniam habes multa bona in multos annos. Tales idolatre nec petunt à Deo **πρόσ τὰ ἄλφια** nec impertunt aliquid magistris, ministris, scholasticis, domesticis fidei, secundum legem charitatis. Ac propter hanc auariciam hic & alibi damnantur. Primum enim hic ad illos oraculum inquit Lu. 12. Stulte hæc nocte animam tuam ex te auferent. Deinde audient in die iudicii Math. 25. Ite maledicti in ignem æternum. Atque hæc auaricia debita merces **ἐμφορικὸς** aduerbio **מעט** parum exprimitur. Nilis enim parum intulit de multa semente, qui propter incredulitatem & odium proximi seu desertionem Magistrorum, ministrorum, scholasticorum, fidei domesticorum, nil intulit hac in uita nisi iram Dei & in alia gehennam: quam perditionis messem Paulus etiam describens Gal. 6. ait. Qui carne seminat, de carne metet perditionem.

Cum ergo dicit **זרעתי תרבה זרעתי** seminastis multum & intulistis parum: non solum docere uelut simpliat, multam facere sementem & parum **ὀλιγωρεῖτε** decerpere fructus penam esse peccati iuxta illud Leuit. 26. si non audieritis me, terra fructum suum negabit. Sed etiam interitu sementis plantationisque, ideo peccata iudeorum contra tabulam primam afflicta diuinitus significat, ut omnes gentes similiter negligentes magistros, ministros, scholasticos, fidei domesticos, hoc exemplo discant, quicquid fructus ecclesijs, scholis, pauperibus subtraxerint, id terram hic, & ignem alibi deuoraturum.

Secunda pena uerbis his exprimitur: comeditis & non saturamini. **אכל** esca, quicquid à Deo conditum ut ab homine mandatur, significat. Edere cibos quoslibet omni tempore (est enim Dominus terra) nec malum nec prohibendum est: teste Paulo. 1. ti. 4. Etsi uero per esum cibi uetiti mors omnes homines inuasit: tamen cibis ad sustentationem uitæ mortalis conditus est: hinc ait. Ge. 1.

אכל Ac quoniam Deus escam dat omni carni: Psalter adeo laudat omnes creaturas quod à Deo cibum petant, ut etiam leuinculos rugiendo & cornos inuocando cibum à Deo petere canat. Ergo filius & heres Dei, nullo die cubitu surgit, nisi prius ideo petuerit à Patre celesti panem cotidianum, ut expers uentris cura damno, possit liber uerbo Dei CHRISTO studere, & opera sue uocationis obire. Porro quod obuenit cibi pijs bisariam utuntur: Primum ad mortalitatis huius recreationem atque conseruationem, iuxta illud Ps. 104. Panis cor hominis confirmet. Dein ad recreandum atque pascendum, uerbi ministros, linguarum professores, scholasticos egenos, fidei domesticos, iuxta illud Esa. 58. Frange panem tuum esurienti. Sine tuum panem trans Mare ferri, dicit Eccle. 11. O beatum cibo sic utentem: premium namque accipit is saturitatem eam, de qua CHRISTVS Mat. 5. Beati qui esuriunt iusticiam, quia saturabuntur. Vult CHRISTVS nos docere, ea corda sola in terris saturari, que plus Dei uerbo quam panis, cotidiano student. Deque talibus Hageus omissa negatione **אכל** dicere possit **לשבעת** comeditis ad saturitatem. Siquidem hæc **אכל** cordis saturitas **לשבעת** spiritualis ingentia bona cum huius mundi futura uita secum Dei filijs offert. Primum caret ille satur inani cura uentris & omnibus uitæ necessarijs abundat, iuxta promissionem Matthæi sexto factam, ita ut modicum iusti præferatur magnis opibus multorum impiorum Ps. 37. Deinde benedictus ille satur cum ijs quos pauit, in extremo die CHRISTVM audiet dicentem. Venite in regnum patris mei: quia esuriui & me paupisti. Adeo uerum & utile dictum est illud CHRISTI: Facite uobis amicos de iniquo mammona, que uos in æterna eterna recipiant.

Ecclesia desertores carnis & leonibus in manibus cibum à patre non petunt, sed colunt
אבר pro Deo: sicut diues Lu. 12. Faciens è cibo Deum alienum secundum inquit, e de nunc anima
 mea. Tales sancti uentris Dei cibis abutuntur bisariam. Primum aiunt epicuri de grege porci
 Esa. 29. Edamur, cras morimur. Exemplum diues epulo, cuius Deum Lucas expingens ait, indies uixit
 laute. Deinde non recreant aluntq; uerbi ministros, linguarum magistros, scholasticos egentes, fidei do-
 mesticos: Ut diues Lazarum de micis cadentibus à mensa cupientem saturari non paut. Sic abuti-
 tum cibis per incredulitatem & neglectum ecclesie merces est, non saturari, iuxta illud Ps. 34. Diui-
 tes esuriunt & egent. **אבר** & non ad saturitatem, affert secum po-
 nas spirituales & corpora **אבר** les hic & alibi. Qui non diligit fratrem ex
 Deo non est. 1. Io. 3. Ecclesia desertor in misericors traditur à sanctis omnibus, uelut canis inuidus,
 Solomonis uerbis dicentis Pro. 23. Non comede panem cum inuido, nec opta cibum eius: quia si-
 cut quis ponit mensuram in anima ita ipse dicit tibi, comede & bibe: sed mens eius non est rectum.
 Quos comedisti cibus exomies: & pulchros sermones tuos perdes. Othoxius est talis ira Dei mor-
 tiq; subitanea, iuxta illud Lu. 12. Stulte hac nocte an man ex te auferent. In extremo die audiet illud
 horribile dictum Matth. 25. Ite maledicti in ignem æternum. Psalmus 49. horribilius inquit, tales
 porcos a diabolo sagittatos, in terra ro iaciueros, & a morte uelut oues depasum iri. Hoc tandem est
 nimis uere dictum **אבר**

Cum ergo dicit: comedite & non saturamini: non solum docere uelit, iudeos ecclesiam deserentes, pro-
 pter incredulitatem & neglectum ministerij Dei, fami cum anima & corpore passuros, iuxta illud
 Leuit. 26. Si me non audieritis, comedetis & non saturabimini. Verum etiam hoc exemplo curas gen-
 tes admonere fidei & charitatis Deo & ministerio debitis, ne uidelicet propter incredulitatem & negle-
 ctum ministerij panis memorati hic & alibi torquantur.

Tertia pena uerbis his exprimitur: bibitis & non inebriamini. **אבר** inebriatus est: à quo
 sicera, potus omnis factum qui potest inebriare. Potum a Deo petunt omnes filij Dei. Matth.
 6. Si potus obtingit eo secundum uerbum fidei charitatisq; utuntur, propter CHRISTVM & ec-
 clesiam. Corporis tristitiam uino pellunt, iuxta Ps. 104. Vinum cor hominis letificet. Valetudinis gra-
 tia uinum bibunt: ut Paulus 1. Ti. 3. precipit, uere uino modico propter stomachum. Reficiunt po-
 tu quicquid ad ecclesiam pertinet: siquidem CHRISTO Matth. x. placere uident eos, qui uel
 calicem aqua frigida discipulo dant. Vinum & sicram tristibus largiuntur, ut miseria sua obliuiscan-
 tur, iuxta man. datum Pro. 31. Qui uino siceraq; utuntur sic in fide & charitate, de ijs dicit Hagæus
אבר bibitis ad ebrietatem: non in fide utumini petus legi mi commoda quoq;
 percipiunt a Deo præscripta. CHRISTVS in hac uita mercedem
 ei promittit qui potum christiano dat Matth. x. in die iudicij dicit ad talem Matth. 25. Ite in uitam
 æternam, quia sitiui & dedisti mihi bibere. Hec mirum sit beata Matth. 5. predicatur: & a Pau-
 lo Eph. 4. precipitur ebrietas hæc spiritalis.

Econtra desertores ecclesie potum a Deo non petunt, sed faciunt Deum ex potu: sicut diues Lu. 12.
 Bibe nunc anima mea. Hic tertius Deus ecclesie desertorum uocatur ebrietas: Estq; insana uoluntaria
 ferens in animo conscientie faciem extinguere uino siceraq; Verbo potius Dei spirituq; resinguendam.
 Horsum illa uox Epicurorum. Esa. 29. Bibamus, cras morimur. Ebrietas est magna causa præuari-
 cationis totius Decalogi: uerq; Paulus ait **אבר** uertere possis **אבר**. Prin-
 cipes & reges ebrij iuris obliuisci & causas miserorum peruertere dicit Solomon Pro. 31. Tantum ab-
 est ut contemptores uerbi ministros uino siceraq; reficiant, ut etiam Dei uerbum non putent esse Dei
 uerbum si Doctores uino siceraq; utantur: exemplum CHRISTVS uini potus appellatus Lu. 7. Sed
 tales ad fidem non moueri posse licet abstemius sis ut Baptista: claret ex eo quod IESVS ait, Ioan-
 nes uinum haud bibit, & dixisti habet demonum. Verum quid impij potu recreant membra

CHRISTUS? Siquidem CHRISTVM ipsum pendente in cruce potauerunt accito: Psalmo 69.
 teste. Hinc merito ecclesie desertores ebriosi panis cum temporalibus tum æternis affliguntur. Pro. 31.
 diatur: Vbi uis? ubi dolor? ubi lis? ubi querela? ubi uulnera sine causa? ubi rubicundi ocelli? ubi
 compotatur. Ebriosi ministrorum ecclesie desertores audient in die iudicij: ite maledicti in ignem
 æternum, quia sitiui & non dedisti mihi bibere. Atq; eiusmodi possim ab Hagæo reprehenduntur his
 uerbis **אבר** nimirum quia calicem CHRISTI non bibunt ipsi
 nec pro **אבר** per CHRISTVM sitim patientes, uino siceraq;
 resollant. Nec mirum sit ob id compotores impios, quod magis bibunt eò magis sitire. Cum ergo dicit
 (bibitis

(bibitis & non inebriamini) docere uelit non solum penuriam omnis potus adeoq; illam sitim inexplabi-
 lem compotum uidelicet æstus conscientie potu resinguere conantem, mercedem esse poenamq; ministe-
 rij contempti, sed etiam (si respiciant) poenam maiorem sitimq; æternam securam: instar epulonis de-
 tis Lu. 16. ob id ardentis in flamma, quia sitiui Lasari non resinxit.

Quarta pena uerbis his exprimitur: induimini & non calefitis **אבר** induere: a quo indamen-
 tum **אבר** uestimentum, quicquid Deus condidit ad tegn-
 dum corpus Adami præ-
 uariatione corruptum: nam deus auctor uestis simul usum docuit faciens Adamo **אבר** Ge. 3. Quo
 exemplo docti pij uestem a Deo petunt: quod etiam CHRISTVS Matth. 6. precipit. Nec interim
 media contemnunt per que Deus uestit: ut Pro. 27. dicit, oues se uestiunt. Utuntur ueste secundum
 uerbum & fidem: ut Adamus in paradiso & Aheron in Leuitico. Secundum charitatem utuntur uesti-
 bus qui parent huic præcepto Esa. 59. Cum uideris nudum operi, hoc est propter CHRISTVM pannos
 linguarum magistros, uerbi ministros, scholasticos moratos, fidei domesticos, amicos uesti. Iacob fecit Io-
 sepho tunicam polimytam Ge. 31. Pater filio conuerso dedit uestem præciosam Lu. 15. Qui dat Christiano
 uestem propter CHRISTVM mercedem accipiet æternam: sicut Matth. 25. CHRISTVS ipsemet testa-
 tur inquit, uenite in uitam æternam, quia nudus fui & me operuistis. Ex ueste nemo debet iudicari
 bonus aut malus. Viri boni uestis bona: uiri mali uestis mala. Daniel uates in purpura fuit sanctus.
 Epulo diues in purpura fuit nequam. In sordido pallio sepe latet sapientia: in sordidato Lasaro fides en-
 rat angelica. E quibus sit perspicuum, induere & calefieri, esse, propter fidem & charitatem adeoq;
 usum uestium iuxta uerbum Dei tam bona tamq; calente spiritu sancto consentia esse, ut non cures quibus
 induare uestibus, modo uestem habeas nuptialem, in qua sola CHRISTO placeas. Nec enim in nouo
 testamento uestem esse que christianos reddat CHRISTO gratiores quam uestis illa nuptialis, hoc est
 Fides Charitas spes: quibus tanquam acupiscitis uestibus induitur sponsa CHRISTI: lucet. e Psal. 45.
 son. ante. Omnis gloria filie regis ab intus. De talibus ergo dixerit Hagæus **אבר**

אבר induimini & calefitis.

Ediuerso desertores ecclesie uestem a Deo non petunt, sed faciunt Deum ex ueste: sicut diues purpuratus
 Lu. 16. Qui uestes induunt prodigiose coloratas quasq; crudeliter uulneratas in hoc ut alijs digniores aut
 formidolosiores adpareant, cum intus & in cute sint femine nil habentes uiri nisi quod fortiter audent de-
 alogum præuariari & quicquid ad Euangelion CHRISTI spectat persequi, similes mihi uidentur
 laruatis qui uolunt alij uideri quam sint, imò diabolis se transformantibus in angelos lucts. Tales
 simie non uestiunt Dei ministros, professores linguarum, scholasticos nudos, pauperes christianos, prop-
 ter CHRISTVM: imò CHRISTVM ipsum non solum uestibus exuunt & sine uestibus crua-
 cunt, sed etiam ante faciem cruxifixi pro uestibus raptis ludunt: quod ipsemet deplorat Ps. 22. diante,
 diuiserunt sibi uestimenta mea, & super uestem meam iecerunt sortem. Sed ij qui proximo uestem detra-
 hant ut ipsi splendean, uassim expoliabuntur, inq; tenebras nouissimas conijcentur, in quibus fletus et
 stridor dentium est. Atq; de ueste sic abutentibus præcipue loquitur Hagæus inquit **אבר**

אבר induimini & non calefitis. Verè friget is qui non calet spiritu sancto,
 per quem uestibus rectè utatur, licet omnibus lupis & uulpibus tectus sit.
 Cum ergo dicit induimini & non calefitis: uelit docere, iudicatos ecclesie CHRISTI deserto-
 res ob idolatriam prædictam non solum omnibus uestimentis suis consentia damnata frigis exis-
 tiale repellere non posse, uerum etiam pro eo quod CHRISTVM & suos frigere siuerunt nec uestie-
 runt, æternum ignem loco mercedis habituros, quod uidelicet diu satis calefiant: teste CHRISTO
 Matth. 25. dicturo in die iudicij, Ite maledicti in ignem æternum, quia nudus fui & me non uestiuitis.

Quinta pena uerbis his exprimitur: mercedem colligitis in sacrum perforatum. **אבר** est
 mercari, locare, mercede conducere: a quo **אבר** merces ab ere merendo. Censeo signi-
 ficare, quicquid pecunie commodiq; è studio quouis percipitur.

Qui CHRISTI sunt mercedem à Deo petunt, nempe demensum illud Pro. 30. quod CHRISTO
 seruire & opera sue uocationis sine priuato studio pecunie queant obire. Utuntur pij trium ordinum
 mercede secundum mandatum primum, Dei promissiones, fidem. 1. Cor. 9. Qui seruit Euangelio, de
 Euangelio uiuit. Ro. 13. Magistratus de suo teloneo & tributo uiuit. Lu. 3. Miles stipendio suo conten-
 tus est. Secundum charitatem utuntur impertiendo de sua pecunia seu mercede, linguarum magistris,
 uerbi ministris, scholasticis ingeniosis, christianis egestis, iuxta illud: facite uobis amicos de iniquo mam-

mona. Exempla sunt: Esa. 25. mercatores Tyros de male partis bonis uerbi ministros & christia-
nos alturos uides. Ac. 2. Christiani res suas fratribus impertiebant. Lu. 21. Paupercula mulier quem ha-
bebat obulum in gazophylacium ponebat. Gal. 6. Praecipitur ut is qui uerbum audit omne bonum imper-
nat ei qui uerbum docet. Non est temporale datum cum eterno accepto conferendum 1. Cor. 9.

צָרָה ligamen à **צָרָה** ligare: sacculum aut crumenam thesauri seu pecunie repositorium
non ideo pro **צָרָה** bibit CHRISTVS Lu. x. quod sacculus per se malus esset (tulie
enim iudas apostolus CHRISTI sacculum Io. 18.) sed ne sacculo pecunia referto considerent. Itaq;
CHRISTVS non uult suos nullum sacculum aut thesaurum habere, sed uerbum plui diligi uult quàm
sacculum aut thesaurum, adeoq; propter uerbum Dei CHRISTVM & sacculum & thesaurum relin-
qui, iuxta illud Matth. x. Qui diligit aliquid plus quàm me, non est me dignus.

צָרָה pertusum à **צָרָה** perforare. Sacculum non perforatum habet is qui sua per orati-
onem & labo **צָרָה** rem parta mercede contentus est, iuxta illud 1. Ti. 6. Habentes
uictum & amictum ijs contenti simus. Ex quo perspicuum est, colligere mercedem in sacculum non per-
foratum, esse, non solum oratione & operibus uerbo præceptis mercedem parare, sed etiam parta mercede
pro se & alijs secundum uerbum fidei & charitatis uti: semperq; magis de ecclesia Dei & futura ui-
ta quam de sacculo & thesauro præsentibus sollicitum esse: quod etiam CHRISTVS Lu. 12. præci-
pit inquit. Facite uobis sacculos qui non uetrescunt, thesaurum qui nunquam in cælis deficit, quem
non potest attingere fur nec tinea corrumpere. Possem multos recensere locos quibus eorum premia qui
mercedem suam in sacculum minime perforatum colligunt, hoc est liberales sunt, exprimuntur: Verum quod
maius premium dari potest quàm thesaurum eorum nunquam in cælis deficturum?

Contra desertores ecclesie mercedem a Deo non petunt, sed ex mercede faciunt Deum, ut CHRIS-
TVS Lu. 12. Vbi thesaurus tuus, ait, ibi cor tuum est. δι φιλολογία, personis ecclesiasticis nil
largiuntur, nisi lucrum inde sperent: ac ne uideantur illiberales, accusant ministros & λαοφύλακας
& munera negant accipere debere. Qui uero à Dei uerbo recedit, diabolus audit dicentem, Matth. 4.
Si me adoraueris omnia tibi dabo. Adorare diabolum & colligere mercedem conueniunt. Est enim
mercedem colligere, namis ad rem attentum esse, nec ideo cumulare thesaurum ut ministros, professores,
studiosos, christianos adiuues, sed ut habeas in sacco quod tam beatum reddat, ut nec Dei nec homi-
num egas tuosq; abdomini soli tuisq; pullis uiuas. Obseruandum autem quia diabolus promittit omnia
uerbi desertoribus ideo fiunt inextinguibiles, ut ille disertus mundi filium inquit, auaricia infinita & insacia-
bilis nec copia nec inopia minuitur. Hoc nimirum est deos alienos habere. Ex. 20. Qui probdolor idom
lorum cultus ex equo tres ordines diuexat. 2. Pe. 2. ait ἡ δὲ οὐδ' ἰδ' ἀσκαλοὶ ἐν πλεονεξίᾳ
πλοῦτος λόγος ἡμῶν ἐμπορεύονται, καὶ ἵνα γένηται μὲν πλοῦτος ἐξ ὧντες
id est pseudoprophete per auariciam facticijs sermonibus de uobis negociabuntur, cor exercitatum rapinis
habentes. Pauper iudas propter argenteos triginta prodidit CHRISTVM Matth. 26. Esa. 1. Prin-
cipes socij furum adpellantur. Cess. Domi. tam auarus fuit, ut e cloacis exigeret tributum: interro-
gatusq; cur id faceret, ait, lucri dulcis odor ex re qualibet. Ps. 73. Populus eò conuertitur & ut aqua uehe-
mens illis accumulatur. Miles gens prodiga uite pro stipe dat animam. In quid uero colligunt mer-
cedem suam ecclesie desertores omnes? **צָרָה** in sacculum perforatum.

Est autem mercedem in sacculum perfora-
tum colligere, non so-
lum auari cor inextinguibile esse, uerum etiam auariciam radicem malorum omnium esse corq; auari præci-
pitari in exitium, ut 1. Ti. 6. Paulus testatur. Hinc poena temporales ac æternæ sequuntur auaros ecclesie
desertores. Eccl. 10. ait, qui pecuniam amat, pecunie nunquam fit satur, & qui diuicias amat, nullam
utilitatem ex ipsis percipiet. Qui fraudulenter agit cum ecclesiastica pecunia: nec dat quod de-
bet ministris: instar Ananie fallacis & auare Saphire damnabitur Ac. 5. Quisquis abutitur suo ta-
lento seu non uitur in utilitatem ecclesie Dei, audiet in die iudicij Matth. 25. Tollite ab eo talentum.
Vbi sunt omnes auari mortui? Ps. 45. ait in tartaro iacent, & a morte uelut oves depascuntur. Adeo
frustra conturbatur & thesaurizat omnis homo: æste Ps. 39. Cum ergo dicit: colligitis mercedem in
sacculum perforatum: uult docere, quicquid corraditur ex incredulitate, nec in usum a Deo prescrip-
tum expenditur, id & hic ab exercitu ire Dei consumptum iri, & alibi possessori suo pabulum ignis
æterni futurum.

Enim uero neminem offendat quod sen- sum horum uerborum **צָרָה**

צָרָה ita reddide-
rim, colligitis mercedem in sacculum perforatum: cum
ad uerbum sic oportebat reddi, & qui se merceda locat, is se locat in ligamen (crumenam ligatam) per-
tusum

tu sum: ac si pō, neret illam in crumena per tusa. Quemadmodum & sensum horum uerborum
צָרָה ita reddidimus, induimini & non calefitis: cum ad
uerbum ita reddendum fuisset, uestimentum & non
ad calorem ei. Nec aliquis reprehenderit, quod hæc uerba **צָרָה**
צָרָה ad sensum ita reddiderim, seminaſtis mul-
tum & inferis parum: cum uerbum **צָרָה** sit reddendum imperatiue
infer, ut ita sonet, seminaſtis multum & infer parum. Qui norunt
linguam mirandam Dei
mirandi non esse reddendam ad uerbum, sed ad sensum, mihi licentiam in transferendo condonabunt:
nec ignoscere nolentibus melius transferre sit prohibitum.

Potrat hic locus de quinq; pœnis ὡς ἐστὶν ἀπὸς αἵς, poenæ datæ quincuplex tractari πο-
τα ὡς ἡ ἀκὼς ita ut dixerit aliquis locum de pœnis habere τὰς παροῦσας πέντε quibus figu-
rificetur impiorum, messem, cibum, potum, uestem, mercedem, hoc est quicquid habent, propter uerbū
Dei scholarumq; contemptum, maledictioni subiectum esse, iuxta maledictiones legis expressas Leuit. 26.

Cæterum si quis dixerit fructum, cibum, potum, uestem, mercedem, significare dei uerbum, spiritum,
dona: seminare, edere, bibere, inducere, colligere, significare Dei uerbum docere, credere, per si-
dem spiritum & dona accipere: inferre, saturari, inebriari, caleſcere, abundare, significare commodas
temporalia ac æterna quæ uidelicet e Dei uerbo spiritusq; percipiuntur: hæcq; omnia loci apud scrip-
turæ diuinæ probare queat: argumentum sit diues habiturus allegoriam hic longam tendendi. Constat
porro iudeos semper fuisse Mosi quàm CHRISTI legis & operum quàm Euangelij fideiq; studiosios
res. Vbi autem iusticia salusq; non fide sed operibus nec per CHRISTVM sed per Mosē queritur,
ibi iustus esse coram Deo saluariq; possit nemo. Iusticia namq; Dei per fidem in CHRISTVM absq;
legis operibus Ro. 3. Si quis ergo uerbis his (seminaſtis multum & parum intulistis: comeditis & non
saturamini: bibitis & non inebriamini: induimini & non caleſcitis: mercedem colligitis in sacculum per-
foratum) ἀλλὰ ὡς ἡ ἀκὼς uelit docere significareq; iudeos antichristos ideo non peruenisse ad iusticiam et
salutem optatam, quia non per solam fiduciam misericordie Dei in CHRISTO promissæ uerum le-
gis operibus ac meritis proprijs iusticiam salutemq; æternam parare studuerint, allegorie suæ confirma-
torem habebit Paulum Ro. 9.

Sed hæc nimis satis fortasse de quinq; pœnis secundum legis comminationes tribus peccatis aduersus tæ-
bulam primam, hoc est desertoribus ecclesiarum atq; scholarum, hic & alibi debitis.

SCic ait Dominus exercituum: animaduertite vias uestras.
In montem conscendite, lignum afferte, domum ædifica-
te: in qua dexter ero, et honorabor: Dominus inquit.

Tertius locus obiurgatos trifariam & afflictos quintupliciter secundum legem: primò iubet ædifica-
re templum in quod Dei gloria CHRISTVS ueniat: deinde præmia templum, ædificantibus pro-
mittit. Vtq; ma- gis ad templi structuram moueat, inquit **צָרָה**
צָרָה ponite corda uestra super uias uest-
ras: est enim Hebraismus, admonens considerare magnitudinem boni,
quod sit obuenturum illis si templum condiderint CHRISTO uenturo.

צָרָה mons: significat hic libanum, è cuius cedris & vrbs & ædes Dei refecta est. Scribit Iosephus
per Sidonios ligna cedrina ierosolymam ad structuram allata esse. Nec est uel medioeriter scrip-
tura peritorum qui nesciat, domum ædificare, non solum esse condere locum in quo doceatur, & res
diuina fiat, sed etiam Doctores & ministros alere qui doceant, & rem diuinam in hoc faciant, ut popu-
lus CHRISTVM nosse discat, eiuq; aduentum expectet. Cum ergo dicit: in montem conscen-
dite, lignum afferte, domum ædificate: non solum iubet è monte Libano ferre ligna cedrina, quibus tem-
plum ierosolymitanum reficiatur, in quod CHRISTVS ueniat ab initioq; testamento ueteri nouum
instituat, Verum etiam omnia procurare, quæ spectant ad templum hoc est Doctores & ministros libera-
liter alant in hoc ut populum erudiant secundum legem propter CHRISTVM rem facere diuinam,
& secundum euangelicam in CHRISTVM credere uenturum. Ex hoc perspicuum ad ædē diuinæ

structuram tria requiri. Primò locus à Deo per tres ordines præscriptus: ut Deus per Serubabelem, Iosiam, populum, elegit templum Ierosolymitanum, in quo CHRISTVS venturus doceret. Deinde persone à Deo propter CHRISTVM venturum ad templi ministerium electe: sicut Leuitas ad templi ministerium solos Deus ita vocauit, ut Coritis Sacerdotum Leuiticum ambiens bellus dehisceret: & vsias rex lepra percuteretur, nolens officio sacerdotum fungi. Postremò ut populus sacerdotibus obediat ita, ut in templo non solum Deus seruiat propter CHRISTVM venturum, iuxta legem Mosi præscriptam Ex. XXV. sed etiam per fidem in CHRISTVM venturum oret Deum, ut peccata condonet, liberet à malo præsentis, bonum det promissum: sicut templum etiam 3. Re. 8. fuit in hunc usum ordinatum à Deo per Solomonem regem. Hac de præcepto causâq; præcepti finali, nempe ut CHRIS-
TO domus & in hunc finem extruatur: nunc de promissione.

D Votum bona promittit ihs, qui dei templum edificat, et in illo faciunt rem diuinam ritum predica-
to. Nam pronomen } in quo uel in eo, diligenter obseruandum est: significat enim Deum tam
sanctè uoluisse, ut non } in alio loco quam à se prescripto sacra fierent, uidelicet in templo ierosolymitano, ut Ex. 23. mandauit iudeis masculis omnibus ter in anno ierosolymis comparere, nempe in
Aprilis die Pasce, in Iunio die pentecostes, in Octobri die scenopogorum. Totum regnum israeliticum
est deletum propter contemptum templi ierosolymitani.

PRimum bonum exprimitur uerbo **אֶרְצֶה** dexter ero, praesto, fauens, iuxta illud Ex. XXXV
 Fac mihi sanctuarium in quo degam :: :: inter illos: è propitiatorio namq; de Cherubim sum
 per arca, foderis tecum loquar de rebus omnibus quas mandare uolo. Ut Deo nil maius, sic nullo
 minus maius donum est quàm Deum loqui nobiscum & omnia sua in CHRISTO nobis promittere.
 Cum ergo dicit: **אֶרְצֶה** dexter ero: uult promittere se uerbo uiuo latificaturum ita pias mentes
 sit etiam magnas :: :: pro uerbo gratias acturi sint: instar Assaphi Ps. 75. canentis, gratias
 agimus tibi Deum gratias agimus tibi, narrabimus de mirabilibus tuis: quia nomen tuum prope est.

Secundum bonum exprimitur his uerbis **אֲבָרַךְ** & honorabor uel & glorificabor: &
אֲבָרַךְ glorificare. Est autem bono
 glorificari, per uerbum uiuum auditoribus spiritum dare sanctum, per quem honorentur
 de Deum honorent seu glorificentur, a deoq; glorificent Deum: sicut Ex. xx. quog; promisit dicens, ubi
 mentionem fecero mei nomen, ibi ueniam ad te & tibi benedicam. Cum ergo dicit **אֲבָרַךְ**
 uult promittere se, eos qui loco rituq; prescriptis sacra faciunt in n. mine CHRISTI
 uenturi, secundum promissiones exauditorum, & uoti compotes redditurum: sicut etiam 3. Re. 3. so-
 lomon orauit. Plane uult idem ambabus Deus promissionibus quod hac una i. Sam. 2. Qui me glorificat
 eum glorificabo.

Absit ut hoc præceptum de templi structura promissionemq; structoribus solum ad nos haud speciare putemus. Nam etsi Iudaicum nil ad nos: & CHRISTVS Io. 4. ait, Nec in hoc monte nec Ierosolymis patrem adorabunt, sed in spiritu veritatis. Quia tamen CHRISTVS πῶς κοινῶς αὖ hoc est communionem præcipit, vultq; nos conuenire propter uerbum & usum Sacramentorum: & Paulus ait I. Cor. 14. κατὰ τὰς ὁδοὺς τοῦ κυρίου ὁδοὶ πάντα γινώσκω ordine cuncta fiant: propter sanctificationem sabbati præceptum, officium trium ordinum christianorum arbitror unanimi consensu templum ac ludum edificare, in quo uel ideo Dei uerbum ac lingue doceantur in ualidam publicam à perfonis electis, quia sine certo loco & ordine bono, nil boni diu uel doceri uel fieri potest. Huic consensui promissit Deus & benedictionem & uitam æternam Ps. 133. Scholastici per Doctores linguarum auuntur ad CHRISTVM in scripturis querendum, & acquirunt iudicium audiendo. Tres ordines Dei uerbum audientes sentiunt Deum bene uelle sonantq; uerbo omnia salua esse. Credentes uerbo sacramentisq; uerentes iusticiam & salutem æternam consequuntur. Hoc nimirum est Deum in edificata domo esse dextram & honorari.

Veniamus ad Epilogum doctrinae de lege seu de poenitentia.

Respicitis ad multum: et ecce parum. Quod in domum
fertis: id exufflo. Quamobrem Dominus exercituum
inquit

inquit: quia domus hæc mea deserta est, unusquislibet autem
vestrum in domum suam currit. Quapropter cælum vobis
rorem denegat, et terra fructum suum prohibet. Sic-
citatem vocavi super terram et montes, super frumentum,
mustum, oleum, super omne quod terra producit, super ho-
mines et iumenta, super omne quod manus facit.

QUARTVS Locus uideri possit repetitio superiorum peccatorum contra tabulam primam, adeoq; poenae quincuplicis debite peccatis iuxta legis comminationes hoc modo. Peccata tria uerbis his exprimuntur: respicere ad multum, quod est contra mandatum primum: *sin* haec uerba (*Domus haec mea est deserta*) repetitionem existimes horum uerborum (*populus iste dicit, nondum est tempus domum Domini aedificandi*) praeuariatio secundi mandati sit animaduertenda. Currere ad domum suam, quid est aliud quam sabbatum profanare? His uidelicet tribus peccatis ait deberi poenas quinq;: Prima uerbis his exprimitur, ecce parum: Secunda uerbis his, id exufflo: Tertia uerbis his, coelum denegat rorem: Quarta uerbis his, terra prohibet fructum suum: Quinta uerbis his, siccitatem uocauit super terram, montes, frumentum, mustum, oleum, homines, omnem terrae prouentum, iumenta, quicquid homines faciunt. Nec est dubium, quin haec peccatorum et poenarum repetitio fiat in hoc per Hagaeum artificem prophetandi, ut non solum Iudaei magis ad resipiscendum templumq; aedificandum mouerentur, sed etiam ut nos discamus poenitentiam in ecclesia potenter urgere, nec Euangelion nisi poenitentiam agentibus praedicare. Verum nos hanc repetitionem quasi nouam concionem de Lege seu de poenitentia tractemus, ita ut prima tria peccata, dein tres poenas desertoribus ecclesiarum atq; scholarum debitas enumeremus, atq; breuiter scripturis explicemus.

PRIMUM peccatum exprimitur his uerbis **פֶּנֶת אֵל תִּרְבֵּת** respicitis ad multum: prima uero poena his uerbis **וְעַתָּה פָּנֶת אֵל תִּרְבֵּת** & ecce parum. Verbatim ita reddendum sit: respiciere (uestrum erat) ad multum, uel respiciebatis ad multum **וְעַתָּה פָּנֶת אֵל תִּרְבֵּת**. Est autem respiciere ad multum, idem quod supra sacus perforatus, hoc est auarum & inexplibilem esse. Quando namque cor Dei promissionibus credere non uult, non solum quicquid est in mundo expetibile pro Deo colit: sed etiam quod magis habet, eo magis assidue gaudet, proque Deo coli uult: ut Dom. Cass. uoluit deus appellari. Proinde Paulus Col. 3 recte dicit, **ἡ πλεονεξία ἐστὶν ἰδωλολατρεία**, auaritia est idolorum cultus. Et 1. Io. 2. ideo uocatur **ἐπιθυμία τῶν ὀφθαλμῶν** concupiscentia oculorum, quoniam oculus auari quicquid aspicit uel inuidet possessori, uel appetit habere. Ex quo perspicuum multum, idem esse quod CHRISTVS Matth. 6. uocat **μῆτις** id est diuitias, ab **μῆτις** multiplicare: quasi dixeris semper nimis **μῆτις** um & plus quam egere possis habere cupere. Auarus Deo credere nolens, multa praesidia querit aduersus omnia mala: Hinc sibi benedicit & Domino maledicit, ut Psalmus deamus ait. Quicquid ad Dei ministerium & scholas attinet, deridet atque persequitur. Si posset uno obolo cunctos uerbi ministros, linguarum professores, scholasticos egentes, christianos pauperes, a fame & morte liberare, non sit facturus: minus habens misericordiae quam ille canis apud Luam hulara Lasaro delingens ab epulone dicit neglecto. Quis talem bestiam amet? tota creatura tale portentum auersatur & odit. Quare Deus eiusmodi uisum horribili poena flagellat. Hanc exprimit aduerbium **μῆτις** parum. Parum autem fieri duo significat. Primum semper habendi cupiditate uexari: & nunquam satiari: quod uerè nullam è diuitijs utilitatem perapere est, ut ait Ecclesiastes. Secundò parui fieri a Deo & sanctis omnibus, mori nec secum aliquid auferre, perpetuò egere in tartaro: quas poenas exprimit scriptura dicens 1. Io. 2, **ἐπιθυμία τῶν ὀφθαλμῶν οὐκ ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ παρὰ τοῦ πατρὸς** Concupiscentia oculorum non est ex Patre transiūq. Ps. 49. Tales sapientes etiam moriuntur ut stulti, bonaq; sua relinquunt alijs: Lu 16. Dis circumspicit in tartaro cupiens extinguere sitim in flamma, sed ne guttulam quidem inuenit perpetuò. Penas exaggerat aduerbium **תִּרְבֵּת** ecce & exultans nectans respicientes ad multum, significansq; eos inopia perennis merito condemnari. Proinde enim dicit: respicitis ad multum, & ecce parum: docere uult, auaros ecclesiarum atq; scholarum de- seruere

seriores, nec hic nec alibi requiem habituros, ut paucis uerbis Ecclesiastæ sexto prophetam exponam.
SECUNDUM peccatum uerbis his exprimitur **ביתך תהיה ערבה** Quod fertis in domum. Poena uero secunda uerbis his exprimitur **ביתך תהיה ערבה**

ביתך illud exufflari, uel (ut santes) sufflato in eum: Qui reddit id exufflo, sensum uerborum seculis omnibus adaptat. In domum ferre, est familiam parare, domumque suam implere ciuilibus studere. Quod studium rei familiaris per se malum non esse, licet ex eo quod Pro. 6. Pigri taxantur et formicas imitari iubentur. Malum est autem contra legem naturæ decalogumque familiam parare. Est portentum hominis qui non solum de bonis in domum latis nil erogat Dei professoribus, ministris, scholasticis, pauperibus, sed etiam de bonis ecclesiasticis ditari studet. Talibus monstris Deus comminatur poenam uerbo **ביתך תהיה ערבה** insufflare expressam: est autem insufflare frumentum illatum à muribus deroditur, à furibus auferitur, à uermibus comminuitur atque diffilatur. Esculenta superflua non in usum præceptum erogata, nec licet corrumpuntur quam illis cœlestis panis exordebat, qui nimium collegerant aduersus Dei præceptum. Ex. 16. Tota res familiaris euanescebat, dum ira Dei magnum habens collum insufflat. Non solum autem hac ira durat in tertiam et quartam generationem, sed etiam post hanc miseriam impij desertores ecclesiarum et rapaces scholarum eueriores tanquam pulueres à facie Dei salutiq; eternadifflabuntur. Cum ergo dicit (Quod fertis in domum, id exufflo) non solum temporales bonorum temporalium calamitates ecclesiarum et scholarum desertoribus auaribus et rapacibus comminatur, sed etiam poenæ eternas in fouea quam Dominus spiritus insufflat. Esa. 30.

E Diuerso pij domum ac familiam à Deo petunt: nec aliquid ferunt domum nec aliquid efferunt domo, contra Dei uerbum. Pro. 31. Mulier pia facit tunicam, quam mercatori uendat: manus eius pauperibus erogat. Mercator pius extremos ad indos currens et ultra glaciæ Oceanum, haud sine corporis et rerum periculo merces aduehit patriæ commodis, bonaque conscientia lucrum percipit ab ijs qui meribus egent, nec simile periculum obierunt. Medicus bona conscientia munus accipit, teste Syrach. Verbi ministri spiritus sanctus etiam dare necessaria præcipit Gal. 6. Nec tales uicissim illiberales sunt erga ministros, professores, scholasticos, pauperes: sicut Ps. 112. ait, Dispersit pauperibus. Ergo ferentes in domum secundum uerbum Dei et in utilitatem ecclesiæ rursum aliquid efferentes, cum huius tum futuræ uitæ ammoda percipiunt. Ps. 37. ait: in caritate annenæ abundabunt, et tempore malo seruabuntur. Ps. 112. Iusticia eius immortalis est.

Obseruemus autem prophetici artificium in his uerbis: quomobrem Dominus exercituum inquit? et rogamus namque inter peccatum secundum et tertium positum, nec sua persona mortali, sed Dei uiuentis prolato: seu epologo, sermonis de peccato secundo cum exordio sermonis de peccato tertio coniuncto significat, omnino calamitatum et temporalium et æternarum finem nullum futurum, nisi resipiscant, hoc est CHRISTO uenturo struant templum, in quo doceri uiuunt: curant secundum Moysi legem usque ad CHRISTVM in templum uenturum.

TERTIUM peccatum exprimitur hac Antithesi grauissima: domus hæc mea est deserta, uestrum autem unusquilibet in domum suam currit. Poena autem his uerbis: cœlum uobis rorem denegat, terra fructum suum prohibet, siccitatem uocauit super terram, montes, fructum, mustum, oleum, omnem terræ prouentum, homines, iumenta, quicquid manus facit.

הרבה desolare et destruere. Domum Dei deserere, non solum Deos alienos colere, de uerbo Dei male loqui, uerbi ministerium haud uiuare, sed etiam quicquid ad linguarum et uerbi destitutum pertinet, odisse, persequi, uastare, est.

In domum suam currere est, non solum mammonæ seruire studio summo, uerum etiam propter domum et familiam suam omnia decalogi præcepta transgredi audere. Magnam habet emphasin collatio uerborum **הרבה** deserere et currere, peccatumque exaggerat, nedum quod hic Deus ait **ביתך תהיה ערבה** domus mea, qui supra dixit tantum **ביתך תהיה ערבה** domus. Quid enim est homo nunquam in Dei domum iens, semper autem in domum suam currens, nisi diabolus incarnatus, uiuens mortuus, æternum damnatus? Quemadmodum enim in domum suam currere, peccatum est contra tabulam secundam totam, idcirco poenæ temporales

porales meretur, quia fit odio damnoque proximi, cui quisque nocet in tertiam et quartam generationem punitur Ex. XX. Ita domum Dei deserere, peccatum est contra tabulam primam totam, idcirco poenæ æternas meretur, quia fit odio contemptuque CHRISTI cui quisque non credit æternum peribit. Io. 3. Deserentibus domum Dei et properantibus in domum suam, uerbi ministri, ludimagistri, scholastici, Lasari, sunt **τοὶ κηρύττοντες καὶ οὐκ ἔρχονται** hoc est maledicta et reiectamenta. Pro uerbo Dei tales ore prouerbum illud erunt: oportet habere. Exempla sunt rex Ahab et Isabel regina. Non enim contenti fuerunt Ahab et Isabel duo regni dedecora Prophetas occidere et altaria destruere, ita ut diceret Elias, ego solus super sum, et me uolunt occidere, 3. Re. 18. sed etiam bona sua rapuerunt auarè subditis, ut domum regiam locupletarent. 3. Re. 21.

Proinde non est mirum tales poenæ et temporalibus et æternis puniri: sicut Ahab et Isabel ideo siccitate puniti caritateque annone. 3. Re. 18. Occisi truculentissime. 3. Re. 22. 4. Re. 9. Quia domum Dei deseruerunt, et in domum suam cucurrerunt. Esi uero tantum poenæ temporales exprimuntur his uerbis. Cœlum uobis rorem denegat: terra fructum suum prohibet: siccitatem uocauit super terram, montes, frumentum, mustum, oleum, omnem terræ fructum, homines, iumenta, quicquid manus facit, quia tamen haud resipiscences ab his peccatis, etiam perpetuò condemnantur propter incredulitatem poenæ temporalibus etiam significari poenæ æternas, ex allegoria quoque fulget.

Quis enim ignorat per rorem significari spiritum Dei sanctum. Ps. 133. Quis nescit terræ fructum significare prouentum euangelicum Ps. 67? Nec est incognitum ex Esaia 55. Niuem et pluuiam significare Dei uerbum et spiritum, quo corda non aliter irrigantur et fructificantur ad credendum, diligendum sperandum, quam illius per bimbrem et niuem ad sementem et fructum preparatur atque fertiliscescit. Econtra siccitatem priuationem uerbi ac spiritus Dei, locaque ariditatis, corda uerbi spiritusque expertia significare: notum sit ex eo quod CHRISTVS Lu. XI. Spiritum immundum ait per ariditatis loca ambulare. Cum ergo dicit (ideo cœlum uobis rorem denegat: terra fructum suum prohibet: siccitatem uocauit super terram, montes, frumentum, mustum, oleum, terræ fructum omnem, homines, iumenta, quicquid manus facit) Docere uelit tres ordines, propter neglectum templi, scholæ, pauperum CHRISTI et auariciam domesticam, non solum puniri corporaliter, ita ut seges ipsorum indige roris non irroretur, fructus a Deo iusto sic negetur ut terra nec fructicet nec germinet nec fructificet, æstu squalore siccitatis cœlitus omnia contabescant, dispereant, inarescant, sed etiam ut hostes sanctæ trinitatis omnium Angelorum et hominum poenæ spiritualibus ac æternis punitum iri: nisi resipiscant.

E Contra pij studio longè maiore curant domum Dei quam propriam: sicut Dauid Ps. 27. aiebat: Vnum petui a Domino, ut in domo Dei maneam perpetuò. Et Corin. Psal. 94. Malo ianitor esse in domo Dei quam habitare in tabernaculis impiorum. Nec interim segniter et contra Dei præceptum propriam domum administrant: ut Dauid Ps. 101. fuit **ὁ δὲ κήρυξ** Syrachus 49. Inter omnes iudeorum reges tantum fuisse tres ait, qui curarint ecclesias ac scholas diuinitus, uidelicet Dauid, Ezechias, Osias: sed hos laudibus fert in cœlum, reliquos omnes præuicarios appellat. Tantum igitur abest, ut ij qui magis domum Dei curant quam propriam, instar Eliæ, hic egere et alibi dari nari possint, ut Eliæ in exemplum piorum, magis domum Dei quam propriam curantium, a coruis etiam pasceretur, ne fame periret. 3. Re. 18. et moriens igneo curru ueheretur in cœlum. 4. Re. 2.

Hos de peccatis et poenæ locos non ideo duntaxat tractauit copiosius, ut discant ij qui CHRISTVM oderunt et scholas ecclesiasticas negligunt quicquid sunt habent possunt esse maledictum, nec ipsis patre uitam in cœlum, nisi conuersis ad CHRISTVM: sed etiam ut docturi poenitentiam tribus ordinibus ea peccata quæ contra decalogum sunt, poenæque decalogo comminatas proponant, nedum magis tabulam primam quam secundam urgeant, nec ulli prædicent Euangelion, nisi conuerso ad CHRISTVM et fructus poenitentiae ferenti. Porro talem concionem Hagianam effectu non carere, locus indicat sequens.

Tum Serubabel filius Sealthielis et Hosua filius Bohadaci magnus sacerdos, omnes reliquæ populi, vocem Domini Dei sui, verbaque Hagæi Prophetæ, audierunt:

E ij quemad-

quemadmodum miserat eum Dominus Deus eorum: et Dominum populus timuit.

Itaque Hageus Angelus Domini, legatione Domini fungens, ad populum inquit: Ego sum vobiscum: Dominus inquit. Ac Dominus spiritum Serubabelis filij Sealibielis ducis Iudeorum, et spiritum Josue filij Jebozadaci magni sacerdotis, et spiritum uniuersi populi superstitis, exuscitauit ita, ut venirent et facerent opus in domo Domini exercituum Dei sui.

QUINTVS locus habet exempla per doctrinam legalem hactenus factam ad CHRISTVM conuersorum, hoc est, poenitentium, credentium, ueros poenitentiae fructus proferentium. E quo nos doctrinas quinq; utilissimas hauriamus: Primo qui debeant μετανοειν resipiscere: Secundo quomodo sit agenda poenitentia: Tercio quomodo sit poenitentiam agentibus Euangelion predicandum: Quarto quid de euangelista sentiendum: Postremo quid euangelion in credentibus efficiat.

Qui debeant poenitentiam agere, lucet ex his uerbis: Serubabel filius Sealibielis, et Josua filius Jebozadaci magni sacerdos, et omnes reliquie populi. Significat enim trium ordinum, hoc est omnium hominum, esse, propter CHRISTVM uenturum assare decalogum prauaricari, et secundum eum uiuere: siquidem omnes tres ordines (pios semper excipio) creaturi utuntur non in gloriam CHRISTVM uiuenturi, et utilitatem eius ecclesiae, sed ut abdomen suum mundoq; interituro seruiant. Quoniam igitur omnes peccauerunt: et Deus respector personarum non est, sed quisquis recte facit illi gratus est: ideo peccata contra decalogum tribus ordinibus ex aequo ostendenda sunt, ut legis comminationibus exemplisq; irriteritis, non solum ueniam peccatorum et uitam eternam per et propter solam Dei gratiam in CHRISTO uenturo promissam petere discat, sed etiam per fidem in CHRISTVM uenturum secundum decalogum uiuant dum spiritus hos regit artus, et quicquid ad scholas ecclesiasq; attineret prouehant studio summo.

Quomodo sit agenda poenitentia, fulget ex his uerbis: Domini Dei sui uocem et uerba Hagei Prophetae audiuerunt, quemadmodum miserat eum Dominus Deus eorum, et Dominum populus timuit. Ad ueram poenitentiam tria requiruntur, nempe Dei uerbum ex Propheta audire, Propheta uerba Dei uerba existimare, Deum timere.

Audire uocem Domini uerbaq; Hagei, est non solum patienter audire sibi per concionatorem ostendenda peccata contra decalogum eaq; legis comminationibus damnavi (sicut praecedentibus locis tribus ordinibus et peccata et poenas secundum legem Hageus ostendit) Verum etiam in animum inducere propter CHRISTVM uenturum, posthac nolle prauaricari. **וְשָׁמַעְתִּי** non solum audire, sed etiam credere et obedire significat: ut ps. 81. Israel si me audivit, hoc est audito uerbo credideris idq; feceris. Horum et illud lo. 9. Qui ex Deo est, Dei uerbum audit, id est credit et facit. Qui namq; audit et non facit, eum CHRISTVS Matth. 7. stulto comparat super harenam edificanti. Quamquam igitur uerbo Dei credere obedireq; nemo potest nisi qui uerbum prius inaudit, teste Paulina Climace Ro. X. Quomodo credent ei, de quo non audierunt? quia tamen auditus sine fide et facto, ne bylum quidem prodest: cum ait (Domini uocem audiuerunt) illos Dei uerbo audito creditisse paruisseq; docere uult. Nunc diligenter obseruemus Hageum, ideo non simpliciter dicere, uerba Domini, sed addere uerba Hagei Prophetae (Propheta est qui Dei uerbum loquitur scripturasq; diuinas explicat, teste Paulo 1. Cor. 14.) ut uerbi ministerio doctoribusq; ipsis diuinam conciliet auctoritatem. Ac quid etiam concionator est idoneus, nisi os per quod Deus ipsemet loquitur? Hinc Paulus relict. 1. Thess. 2. dixit, quod audistis ex me Dei uerbum, accepistis non ut hominis sed ut Dei sermonem, ut etiam fuit reuera. Nec mirum fuit Lystranos Ac. 14. Paulum ac Barnabam docentes ut Deos admiratos fuisse, dixisseq; similes hominibus dii facti ad nos descenderunt. Verè namq; Deus et homo CHRISTVS

per os

per os Barnabae Pauliq; loquebatur, ac miracula faciebat. Cum ergo dicit primo: uerba Domini, deum addit, uerbaq; Hagei Prophetae audiuerunt: Docere uult, non solum Prophetam (id est scripturam docentem 1. Cor. 14.) nil loqui debere, ni certus sit esse Dei uerbum, iuxta illud 1. Pe. 3. Si quis loquitur, ut Dei uerbum loquatur: sed etiam auditores, Prophetæ uerba pro uerbis Dei adorare fidemq; illis adhibere debere: sicut etiam CHRISTVS Matth. X. uult dicens, Qui uos audit me audit.

Quemadmodum misit Dominus Deus ipsorum Hageum audire, est, non solum agnoscere sententiaq; Hageum in salutem ecclesiae missum a Deo, sicut Ninuius et Ionam missum agnouerunt: sed etiam agnoscere et susceptum quasi missum a Deo tractari: sicut Paulus etiam uult ministros uerbi sic agnoscere 1. Cor. 4. dicens, existimet homo nos esse dispensatores Dei mysteriorum, ac gloriatur se tanti factum a Galatis, ut non solum ab illis sit tanquam angelus Dei susceptus, Verum etiam tam benigne tractatus, ut si possibile fuisset effoscos oculos ipsi dedissent. Qui Prophetam suscipit in nomine CHRISTI suscipit CHRISTVM et Prophetæ mercedem accipiet Matth. X. Qui uerbi minister abire iubet, Deum abire iubet, et pro CHRISTO recipiet diabolum, eruntq; eius nouissima primis deteriora. Necnon talene habebunt laudem in ecclesia CHRISTI, qualem Pilatus habet in simbolo apostolico. Emphasis est in **וְשָׁמַעְתִּי** Deus ipsorum: significat enim ludæos Hageum tanti fecisse, quoniam Deum fecerunt. Quemadmodum legatus huius urbis tanti sit ab iis ad quos mittitur, quoniam sit senatus Reip. Lubeantis. Et CHRISTVM uelle non minoris uerbi ministros a Christianis fieri: lucet ex illo. lo. XX. Sicut me Pater misit, sic ego uos mitto. Cum ergo dicit (Quemadmodum misit eum Dominus Deus ipsorum) non solum docere uult, ut ritè sermonem ueritatis secantes a Deo missos putemus eosq; ut angelos habeamus, Verum etiam ideo monere ne temerè missos a Deo repudiemus, quia uerbi ministerum ex pulsores, hic a sanctis omnibus esse uerbi Dei negatores indicabuntur, et in extremo die tanquam iudæi et Antichristus condemnabuntur.

Timere Deum est doctrina legali contristatum non solum recedere a malo et facere bonum iuxta decalogum, sed etiam promissa in CHRISTO bona petere in nomine CHRISTI, eaq; bona cum patientia expectare: amorem namq; Dei fidem in CHRISTVM perpetuo secum in dorso ferre, lucet Ps. 33. sonante, Oculi Domini super timentes eum, ac sperantes in misericordia eius. Populum timere Dominum item esse, populum sacerdotibus et magistratibus in religione consentientibus obedire propter CHRISTVM uenturum, facile dixerim. Vbiq; gentium ago Deum precor, ut non solum magistratum uerbi ministerio sinat fauere, sed etiam populum utriq; obedire: propter CHRISTVM uenturum. In celo sum ubi talem harmoniam uideo. Cum ergo dicit (Populus Dominum timuit) non solum erga Deum et rem ecclesiasticam ita se gessisse propter CHRISTVM uenturum, ut sacerdos docuit et magistratus praecepit, significat, uerum etiam bona timori Dei fideiq; christianæ promissa consecutum esse, nempe Ps. 133 expressa, Ecce quam bonum et iucundum fratres esse concordēs: Hic promissit Dominus benedictionem et uitam eternam.

Quid de Euangelista sentiendum sit, uerbis his exprimit: Hageus Angelus Domini legatione Domini fungens ad populum. **מַלְאָכִי** et **אֲנִי** nuncius, officij nomen haud naturæ: unde nomen suum habet Propheta **מַלְאָכִי** meus nuncius. Angelus Domini uocatur quem Deus Pater CHRISTI spiritu repleuit: ad docendum legem et Euangelion seu poenitentiam et remissionem peccatorum, in hoc ut resipiscantes et credentes omnium bonorum a Deo promissorum compotes fiant: Hinc Paulus dicitur ἀπόστολος uocat officium suum angelicum **ἄγγελος** et λόγος τῆς κατὰ θεόν id est ministerium et sermonem reconciliationis. Signum angeli domini, id est missi a Deo est pura doctrina poenitentiam agentibus remissionem et uitam eternam in CHRISTO promittens: ut Esa. 52. Quam speciosi pedes nuntiandum bonum Sioni, Deus tuus regnat. Impossibile est non missum, id est spiritum sancto carentem rectè docere posse: testis Paulus Ro. X. Quomodo predicabunt nisi missi sint? Ergo Dei regnum in CHRISTO esse uiuam angelorum et uerbi ministerum habentium spiritum sanctum uocem, per quam CHRISTVS conscientias regit atq; credentes saluat: lucet ex Ps. 103. sonante, Benedicite Domino omnes angeli eius potentes uirtute, facientes uerbum illius ad audiendum uocem sermonum eius. Angeli Domini uox est scriptura loque. ns.

בְּמַלְאָכֵי דְּאֲנִי in missione domini populo: nos ideo legatione Domini fungens ad populum, ut significaremus, quemadmodum legatione fungens nil dicere aut facere debet in legatione, nisi quod

E

si quod a domino sibi legatum id est commissum est: Sic angelus Domini in uerbi ministerio nil dicere de facere debet, nisi quod a Deo praescriptum est. Exempla Moses legatus Dei fuit ad populum, iuxta illud Ex. XXV. Fac omnia sicut tibi praescripti in monte. Hageus Esra V. Prophetavit in nomine Domini Dei Israel. Paulus 2. Cor. 5. ὑπερ ἡμεῶν παρὲς ἑαυτοῦ ὡς τοῦ θεοῦ παρὰ καλῶν τῶν δι' ἡμῶν nomine CHRISTI legatione fungimur tanquam Deo per nos obsecrante. Et 1. Cor. 11. dicit, Sicut a Domino accepi, ita uobis tradidi. Cum ergo dicit, (in missione Domini ad populum) docere uult, sicut Hageus in angelico suo officio nil prophetavit, id est docuit, sine Dei uerbo, propter CHRISTVM uenturum in carnem, sic omnes angelos nil aliud docere debere, nisi Dei uerbum, id est propter CHRISTVM uenturum ad iudicium, instar Pauli dicentis Gal. 1. Si qui uobis aliud Euangelion adnuntiavit quam id quod audiistis, sit anathema.

Quomodo sit euangelion poenitentiam agentibus praedicandum, fulget ex his uerbis: Ego sum uobiscum Dominus inquit. Est autem Dominum dicere, ego sum uobiscum, poenitentiam agenabus, non solum omnia bona temporalia in lege expressa promittere: sicut ait Ex. XX. Ero misericors in milibus, qui me diligunt praecipiaq; mea seruant. Verum etiam omnia bona aeterna in Euangelio expressa promittere: sicut Paulus 2. Cor. 1. Corinthiis omnes Dei promissiones ita et amen in CHRISTO praedicant.

Quid Euangelij uox in auditorum timentium et credentium animis efficiat, his uerbis exprimit: Ac Dominus spiritum Serubabelis ducit, ac spiritum Iosue sacerdotis spiritum uniuersi populi suscitauit ita ut uenirent et facerent opus in domo Domini Dei sui. Est autem Dominum suscitare spiritum ducis sacerdotis populi, per os Prophetam loquentis uerbum Dei spiritum dare sanctum, qui moueat ad cogitandum, dicendum, faciendum ea quae necessaria sunt ad templi structuram deumque requirit a tribus ordinibus expectantibus aduentum CHRISTI saluatoris. Repetit ter **וְהָיָה** spiritum, ut significet Deum maxime delectari concordia magistratus sacerdotis populi: uel **וְהָיָה** leg; ut hi tres ordines non solum in templorum ac scholarum structuris uerumetiam in linguarum professoribus, uerbi ministeris, ludimagistris, scholasticis egenibus, fidei domesticis, amandis iuuandis ornandis amicissimè conspirerent. Hac perit concordia trium ordinum in religione quoniam ex uerbo Dei tanquam e fonte manat, Obadias Prophetam ministros uerbi merito saluatores appellat. Cum ergo dicit, suscitauit Dominus spiritum eorum, uelle docere non solum istos Iudeorum tres ordines per os Prophetam spiritum acceperunt, qui moueret ad faciendum id, quod Deus praecipit, sed etiam mortalium neminem sine spiritu sancto Dei uoluntate ne facere saluatiq; posse. Huiusmodi illud Pauli Ro. VIII. Qui spiritu Dei aguntur, ii filij Dei sunt, qui uero CHRISTI spiritum non habent, CHRISTI non sunt. Hac de spiritu: nunc de fructibus. Etenim uenire et facere opus in domo Domini exercituum Dei sui, nil aliud est, quam spiritu motos ad credendum in CHRISTVM uenturum, et propter CHRISTVM uiuendum, audeat omnia loqui et facere quae conducunt ad templi dei pertinentiumq; ad templum ut scholarum incrementum. Et hic emblematis habet uox **וְהָיָה** Dei sui: nam significat Deum omnium consiliorum dictorumque factorum trium ordinum: num finem esse debere, ita ut homo propter id uiuat potissimum, ut CHRISTVM nosse discat, nil aliud faciat dum spiritum habet, nisi propter CHRISTVM e caelo uenturum nostrumq; miserabile corpus clarificaturum suoq; immortalis corpori simile futurum. Oportet omnes homines actionum suarum habere finem, propter quem uiuant: is finis esto CHRISTVS iuxta illud Phil. 3. Conuersatio nostra est in caelis, eandem praestolamur Dominum IESVM, ut hoc corpus nostrum humile glorificet.

Haec ergo de concione prima Hagaei Prophetam breuiter et in hoc dicta sint, ut non solum ex ea discamus poenitentiam ac fidem secundum legem et Euangelion instar Hagaei docere, putareq; hanc methodum esse Prophetica et Apostolica: uerum etiam ut sciamus eiusmodi legale ac Euangelicam doctrinam salutarem esse tamq; certo quid efficere quam haec concho fecit, ut Iudaei templum extruerent animose, niste Esra sexuo. Nunc de secunda concione, in qua uidebimus ut diabolus conetur quidem prope Dei templum (quod dicitur) adiculam seruire, tresq; ordines a structura templi Dei retrahere, sed spiritum sanctum per os Prophetarum Hagaei Zachariaeq; omnes diaboli conatus potenter impedire.

Caput

CAPVT SECVNDVM.

Vicesima quarta die mensis sexti, anno regis Darii secundo, tricesima prima die mensis septimi: factum est domini uerbum per Hagaeum, dicens. Alloquere Serubabellem Sealehielis filium sacerdotem magnum, et reliquum populum dicens.

EPIGRAPHE tempus ac personas prophetiae trifariam describit: orditur enim a Chronographia: dein autorem prophetiae recenset: postremo ad quem prophetia facta sit exponit, ut **וְהָיָה** concionis prima: nisi quod in hac concione populi quoq; nomen exprimit. Mensis septimus Hebraeorum a Latinis Aprilis uocatur. Erat autem secunda concionis occasio, triplex Serubabelis, Iosue, populi, sollicitudo. Primum enim diffidebant templum extruendum tam augustum futurum, quam destructum fuisset. Deinde uerebantur Iudaismum non ita resloriturum, ut ante captiuitatem floruisse. Postremo CHRISTVM nimis sero uenturum metuebant, adeoque de templi pompa ac sumptu discrediebantur. Huic triplici Iudeorum tanquam aegritudini deus uelut medicus animarum hac concione secunda medetur, illa constanter uidelicet, quaestione seu concessione, adhortatione, promissione de CHRISTI regno.

Equis inter uos superest qui domum hanc in gloria sua priore uidet: equalis ea uobis nunc uidetur? num uobis ea nulla uidetur?

Orditur a triplici quaestione tacitaq; concessione, qua tanquam populari demonstratione concedit quidem esse uerum, quod templum edificandum nullo modo sit destructo simile futurum: attamen propterea neuiquam ab aedificatione templi cessandum putat. Adparet Hagaeum pauciloquum copiosius dixisse quam scripsisse: tribusq; moribus hisce quaestiones concionum sensum ac summam complecti uoluisse. Nam si lucet e uerbis his (equum uestrum superest qui domum hanc in gloria sua priore uidet?) Iudeos uehementer offensos, quod minus terrae spacijsq; demensum esset templo posteriori struendo quam prius Solomonium destructum habuisset (Darius enim templum refici iussit altitudine cubitorum sexaginta: cuius altitudo fuerat antea cubitorum centum uiginti) quis non credat Hagaeum pluribus uerbis id offendiculum amoliri conatum quam primum crotama praese fert? Si fulget ex his uerbis (equalis ea uobis nunc uidetur?) Hagaeum in fletum illorum seniorum templi prioris gloriam desiderantium populiq; gaudium e praesenti structura conceptum respexisse (fuit enim tantus et dolentium fletus et gaudentium clamor, ut etiam tubarum clangor obstrepens efficere non posset, ut a fletu clamor inuocaretur) quis ambigat in hunc metum superfluciosum inuectum esse copiosius? Si perspicuum sit ex his uerbis (num uobis ea nulla uidetur?) Hagaeum Iudeos propter finitimorum etiam tyrannorum aduersitatem contristatos acius exexisse quam ex uerbis claret? Scribit Iosephus undecimo libro Iudeos apud Darium accusatos a Pheneum tyranno, quod non templum sed arcem conderent structuraq; interdixisse. Quae res haud dubie structores templi sic deterruit ut facile cessarent a structura, nisi Prophetam noster una cum Zacharia quasi murus abeneus et Marpesia cautes obstitisset tresq; ordines confortasset, ut Esra quinto testatur. Ergo tres quaestiones haec non solum tres tentationes praese ferunt, quibus aduersarius CHRISTI tres ordines a templi structura conatus est retardare, uerum etiam declarant Hagaeum interrogationibus tribus patheticis obiurgare Iudeos uoluisse, quod tentationibus his cedere uellent, admonereq; ut eo magis edificarent, quo magis aedificationi resistetur.

Itaq; tu Serubabel confide: Dominus inquit. Iosua fili Jehozadaci magne sacerdos sis fortis. Omnis terrae popule sis animo bono et labora: Dominus ait.

E ij

Equidem

Equidem vobiscum sum: Dominus inquit: secundum verbum quod pepigi vobiscum in exitu vestro de Aegypto: spiritus meus inter vos manebit: ne timeatis.

Hortatur ad edificationem templi tres ordines, וְאַתָּה דְּיִשְׂרָאֵל אֵלֶיךָ: promittitq; edificandi tibi bona in lege expressa.

חֲזַק fortificare. Dicere autem Deum ad ducem sacerdotem populum sis fortis & labora, est. Deum à tribus ordinibus requirere, ut non solum templum corporale, & quicquid ad templum pertinet ut scholas catruant, sed etiam templum spirituale condant, id est libenter & sedulo verbi ministerium & rem literariam ad templum utilem ac necessariam iuvent, eruant, augeant. Quemadmodum igitur CHRISTVS Matth. 26. non ideo dicit, edite meum corpus bibite meum sanguinem, hoc facite in meam commemorationem, ut non solum credamus in pane & vino CHRISTI uerane carnem & sanguinem esse, uerum etiam ut conscientie terrores usu carnis & sanguinis CHRISTI fugemus atq; repellamus. Sic uerbis his (itaq; tu Serubabel confide, Dominus inquit: tu Iosua filii Iehozadaci sacerdos magne sis fortis: omnis terra populus sis fortis & labora Dominus ait) tres ordines cum Iudeorum tum gentium non solum hortari uult ad templi corporalis atq; spiritualis structuram uerum etiam precipere, ut quicquid consilio ac re possint ad templi structuram corporalem ac spiritualem praestantibus conferant.

Hortationis autem rationem à facili subdit dicens: equidem uobiscum sum, Dominus exercituum inquit. Est autem Dominus exercituum esse nobiscum, ipsummet Deum spiritum sanctum opus, quod Deus pater in nomine CHRISTI facere nos uult, per nos quoq; efficere: sicut Dei filios agi spiritu sancto Paulus affirmat. Nullum opus difficilius ac infelicius efficitur, quod Deus uult & facit. Itaq; recte Psalmus 136. canit, Nisi Dominus edificauerit domum, frustra laborant edificantes. Rationis autem hortationis causam quoq; adnectit, uidelicet diuinam promissionem inquiens: secundum uerbum quod pepigi uobiscum in exitu uestro de Aegypto: spiritus meus inter uos manebit. Verbum à Deo cum Iudeis pactum est non solum promissio legalis Ex. XX. sonans, Ego sum Deus tuus, uerum etiam condicio promissioni affixa utiq; à Deo praescriptus, ut Ex. XXV. & deinceps. Vult namq; Deus his uerbis, secundum uerbum quod pepigi uobiscum in exitu uestro de Aegypto, spiritus meus inter uos manebit: ea lege recipere se promissiones suas de remissione peccatorum uitaeq; aeternae seruaturum, si iuxta legis CHRISTVM praefigurantes coluerint Deum & ueniant delictorum uitamq; aeternam propter gratiam promissam in CHRISTO petierint: sicut & Sach. 1. dicit, Conuertimini ad me, & conuertar ad uos.

Ergo cum repetit hortationem uelut epilogo dicens (ne timeatis) iubet nequaquam eo cessare ab opere templi cepto quod minus sit templum firmandum priori destructo futurum, sed ideo potius euidendum maxime, quia Deus edificationem mandauit & premittit cum illis se futurum misericorditer illosq; adiuturum omnipotenter.

Et enim sic ait Dominus exercituum: post breue tempus Ego caelum, terram, mare, aridam commouebo: equidem gentes omnes commouebo: tum ueniet **וְהָיָה כְּדִינִי וְכְהִינִי וְכְהִינִי וְכְהִינִי**. Alc domum hanc gloria complebo: Dominus exercituum inquit. Ad eum est argentum, meum est aurum: Dominus exercituum inquit. Maior erit gloria domus huius posterioris quam prioris fuit: Dominus exercituum inquit. Et hoc in loco pacem dabo: Dominus exercituum inquit.

Promissio de CHRISTI regno septem locis constat: quibus uidelicet Deus animarum medicum sollicitudinem Iudeorum una de CHRISTI aduentu seculo templiq; structura medetur.

Primum

PRimum à tempore aduentus CHRISTI uerbis his exprimitur **אַתָּה מַעַט זֵכֶר** ad hoc unum modicum est: nos sensum reddidimus ita, post breue tempus. Quia namq; de temporis diuturnitate Iudei uexabantur animis visum est his uerbis (adhuc unum modicum est) breue tempus significantibus, animos dubios in fide promissionum de CHRISTO confirmare. Siquidem ab hac promissione trecenti anni usq; ad Antiochum, & ab hoc usq; ad Herodem (sub quo natus est CHRISTVS) anni centumquinguesginta, coram Deo non solum modicum & breue tempus, sed etiam planè nil sit, iuxta illud Ps. 90. Anni mille coram Deo quasi dies hesperinae quae praeterijt. Cum ergo dicit (adhuc unum modicum est) CHRISTVM promissum cito nempe tempore Danielis nono praescripto uenturum promittit.

Secundus locus de signis aduentus his uerbis exprimitur: **וְהָיָה כְּדִינִי וְכְהִינִי וְכְהִינִי וְכְהִינִי**

Ego caelum & terram & mare & aridam commouebo. Est autem caelum terram mare commoueri, caelestia, terrestria, maritima CHRISTO aduentante commotum iri. Quae caelestium commotio nato CHRISTO? Lu. 21. Quae caelestium & terrestrium commotio CHRISTO patiente & resurgente? Qualia & quanta signa recenset Ioel? nonne fecit etiam in mari CHRISTVS miracula tanta, ut ea uidentes dicerent Matth. 3. Quis est ille cui mare uentiq; obediunt? Quicquid ergo noui ac mirandi factum est caelo terra mari per aut propter CHRISTVM incarnatum, id praedicit Hagaeus & ista caelestia, terrestria, maritima signa de aduentu Messiae testari significat.

Tertius locus à gentibus CHRISTO seruitoris hisce uerbis exprimitur: **וְהָיָה כְּדִינִי וְכְהִינִי וְכְהִינִי וְכְהִינִי** & ueniet desiderium omnium gentium: ego desiderare, concupiscere, transuli, quia delictum significat. **וְהָיָה כְּדִינִי וְכְהִינִי וְכְהִינִי וְכְהִינִי** delictum à **וְהָיָה כְּדִינִי וְכְהִינִי וְכְהִינִי וְכְהִינִי** tum ex amore perceptum, Ex quo perspicuum sit CHRISTVM ideo dici **וְהָיָה כְּדִינִי וְכְהִינִי וְכְהִינִי וְכְהִינִי** delictum, quia conscientia legis male dicto contristata, laticiam ac salutem ineffabilem percipit, ex sola fide promissione Dei & CHRISTI: sicut Iesa. 64. testatur inquiens, a saeculo nec auditum est auribus nec oculis uisum, praeter te o Deus, quod paratum est ijs qui Deum expectant. Quale & quantum sit delictum CHRISTVS miserarum conscientiarum fulget ex Dei promissionibus de CHRISTO, quibus remissio peccatorum uitaeq; aeternae recipitur: hinc Paulus 2. Cor. 1. Corinthijs ideo nil predicasse, nisi CHRISTVM affirmat, quia cunctae promissiones essent amen & ita in CHRISTO. Conscientia iustis sola fide promissionum Dei & CHRISTI letificatur: ut Paulus Ro. 5. dicit, iustificati fide pacem habemus cum Deo. Sola fide consequimur uitam aeternam: ut testatur CHRISTVS inquiens Io. 3. Qui credit habet uitam aeternam. In libello nostro de nominibus christianis multa & lucunda CHRISTI nomina sunt CHRISTO non solum proprietatis & ornatus sed etiam discretionis gratia imposita: sed inter omnia quod non solum CHRISTO optime quadret est **וְהָיָה כְּדִינִי וְכְהִינִי וְכְהִינִי וְכְהִינִי** Sed etiam Christianis ardeat maxime. Sicut igitur Hagaeus epitheto **וְהָיָה כְּדִינִי וְכְהִינִי וְכְהִינִי וְכְהִינִי** innuit CHRISTVM unicam esse conscientiarum omnium diuinam uoluptatem ac salutem aeternam: ita Paulus eam uoluptatem ac salutem aeternam, per nullum aliud medium obtingere nobis affirmat, nisi per fidem promissionis Dei & CHRISTI dicens Gal. 3. Quicquid uiuo infide filij Dei uiuo.

Ecquorum autem CHRISTVS est **וְהָיָה כְּדִינִי וְכְהִינִי וְכְהִינִי וְכְהִינִי** delictum? Hagaeus ait **וְהָיָה כְּדִינִי וְכְהִינִי וְכְהִינִי וְכְהִינִי** omni gens, omnes eos qui non sunt de stirpe iudaica. Deum enim non solum Iudeorum sed etiam gentium esse Deum, hoc est, Dei promissiones de CHRISTO omnibus mortalibus esse communes ipsemet testatur inquiens. Ge. 12. In semine tuo benedictur omnibus gentibus terre. Velletq; Propheta spiritum simul innuere CHRISTO aduentante Moysen asserum, licet & uerbis Pauli dicentis Gal. 3. Lex fuit noster paedagogus ad CHRISTVM ut si de iustificaremur, nunc quoniam fides aduenit, sub paedago non amplius sumus. Vocabulum **וְהָיָה כְּדִינִי וְכְהִינִי וְכְהִינִי וְכְהִינִי** uenire, fidem in CHRISTVM uenturum requirit, itemq; in dorso fert promissiones de CHRISTO statim completum iri: sicut & Sach. 9. Eadem ac huiusmodi requirebat.

6

Buat dicens, ecce rex tuus uenit tibi. Et nos Dominum IESVM propediem credimus & speramus uenturum. Ergo cum dicit (uenietq; de liam omnium gentium) uaticinatur CHRISTVM uenturum, non solum Euangelio spirituq; suo laetificaturum gentes omnes perpetuo, sed etiam regno sacerdotioq; iudiciorum sublati regni sacerdotioq; gentium omnium, secundum promissiones diuinas, futurum.

QUARTVS à CHRISTI aduentu in hoc templum, his uerbis exprimitur: ac domum hanc gloria complebo. **וְאֶתְּמִלְּכֶם** Gloria est frequens de aliquo fama cum laude: significatq; hic Euangelion quo CHRIS TVS filius Dei seruator mundi prædicatur, & omnes uirtutes eius in omnibus promissionibus & nominibus diuinis expresse continentur. Hinc CHRISTVS 1. Cor. 2. dicit, & dō dōs dominus glorie uocatur: nimirum quod credentium corpora similia reddet. **וְאֶתְּמִלְּכֶם** rīs dōs autō corpori eius glorioso. Phil. 3. Ex quo perspicuum sit, domum hanc gloriæ compleri, nil aliud esse, quam CHRISTVM gloriæ regem in hoc templum condendum uenturum, Euangelioq; de regno & aliorum prædicatione gloriōse regnaturum, in salutem gloriāq; æternam credentium omnium. **וְאֶתְּמִלְּכֶם** implere, causam ædificationis finalem denotat. Cum igitur ait (implebo domum hanc gloria) significat ob id potissimum extrui templum debere, ut CHRIS TVS rex gloriæ ueniat in illud, omnesq; Dei leges & promissiones in salutem gloriāq; credentium omnium perennem adimpleat. Quod sanè Iudeos uolenter expetiuisse, lucet ex illo Malachiæ uaticinio, ad ueniet ad templum suum Dominus ille quem uos queritis, & Angelus testamenti quem uos auctis. Cum uenisset CHRIS TVS & hanc Prophetiam impleisset, deipara merito canebat illud. Lu. 1. Esurientes impleuit bonis: siquidem ita spiritu sancto complebat suos discipulos, ut cogitare dicere facere possent omnia quæ conferrent ad salutem æternam.

QUINTVS à diuitijs Christianorum his uerbis explicatur: meum est aurum & meum est argentum. Est autem aurum domus esse, patrem omnipotentem non solum auri & argenti creatorem & dominum esse, uerum etiam aurum & argentum tanto prius in usum ecclesiasticum & scholasticum quam in reliquum usum humanum creasse & destinasse, quanto potior est anima quam corpus, magis necessarium & utile Dei uerbum animæ quam abus & potus corpori, linguarum peritiam commodior adulescentibus quam argentum & aurum. Quod uerbi ministris ac ludimagistris subtrahitur, id exactioribus & militibus furibus & igni muribus & putredini reseruat. Proinde non solum exigit à diuitibus ut res ecclesiasticas procurent diligentissime, recipitq; se prouisurum ne defiat aurum & argentum ad templi refectionem, sed etiam ita pœnas comminatur auaritis erga templum, necdum bonis ecclesiæ scholisq; debitis in suum commodum abutentibus, ecclesiæ aurum scholæq; iacere sinentibus: quod sæculo quoq; nostro fieri non sine dolore uidemus.

Vidit Propheta quomodo tres ordines a diabolo uexarentur ad diendum: egeamus ipsimet auri & argenti nostri, nec id possumus ad templi refectionem expendere. Itaq; liberat illos ab auaritie tentatione ea arte qua CHRISTVS semet a tentatore uindicat. Matth. 4. Sicut enim CHRISTVS abegit tentatorem hoc uerbo: non solo pane uiuit homo sed omni uerbo dei. Sic Hagaeus hoc Dei uerbo (meum est aurum & meum est argentum inquit dominus exeratum) tres ordines ab auaritia liberat atq; liberalitatem inflamat promissione diuina quam ferit in uentre pronomen **וְאֶתְּמִלְּכֶם** mibi. Significat enim **וְאֶתְּמִלְּכֶם** mibi (est) Deum templi structoribus spontaneis etiam aurum & argentum suppeditare uelle quod struant, modo uerbo Dei libenter pareant & animosè Dei Præceptum obeant: sicut CHRISTVS Matth. 6. iis qui primo Dei regnum querunt omnia bona promittit. Deum ideo largiri mortalibus aurum & argentum ut diues pauperibus subueniant, ex illo Salomonis Pro. 22. luit diuitis, diues & pauper una uersantur, utrumq; Deus facit. In hoc autem præcipue dari aurum & argentum ut liberaliter ecclesiæ ministris & scholasticis subueniatur, e uaticinijs quoq; Prophetarum clarescit. Esa. 23. Promittit tyrios mercatores ecclesiæ alturos, Ps. 72. Uaticinatur reges maritimos insulares Arabios Sabæos dona ac munera allaturos. Tantum abest ut Ioseph & Maria potuerint egere ut Deus & pater CHRISTI miseret etiam magis ex oriente qui ferrent aurum CHRISTO Bethlehemitico Matth. 2. Et Magdalenam Iohannam Susannam Deus in hoc ditabat ut Apostolos CHRISTI sustentarent. Lu. 8. Vult ergo spiritus & his uerbis (Mibi est aurum & mibi est argentum, inquit Dominus exeratum) non solum hortari tres ordines ut liberaliter ad templi structuram hoc est ad totum ministerium suppedit-

ent aurum & argentum quasi debitum ad hoc & datum a deo, merum etiam promittere si liberales erint se non commissurum ut ipsi plus dent quam ipse redditurus sit.

SEXTUS à gloria templi struendi maiore quam gloria templi Solomonis fuit his uerbis exprimitur: gloria domus huius posterioris maior erit quam prioris fuit. Notum sit ex Iosepho regem Herodem hoc templum conditum postea destruxisse & magnitudini templi prioris æquasse. Sed Hagaeus uox **וְאֶתְּמִלְּכֶם** maiore uerè non respicit in magnitudinem templi corporalis (dicit enim Stephanus Act. 7. Solomon condidit templum Deo: Deus autem non habitat in templis manu factis) sed in magnitudinem uenturi CHRISTI in hoc templum & credentes omnes DEI magni templi facturi, iuxta illud 2. Cor. 6. Vos estis templum DEI uiuentis. Ergo gloriam domus posterioris maiorem quam prioris futuram, nil aliud est quam in hoc Templo condendo maiora esse gerunda per CHRISTVM quam in destructo Solomonio per Moysen gesta sunt. Quod maior est seruo Moysi Dominus IESVS, & maiora sunt opera quæ Filius DEI secundum Euangelion faciet in templo posteriore, quam ea quæ secundum Legem Moysi facta sunt in templo priore: sicut & CHRISTVS Ioan. 8. disertè suum officium à Moisaico discernit docetq; per Legem Moysi transgressores incredulos damnari, resipiscantes autem Euangelioq; credentes iustificari saluariq; inquit. Seruus non manet in domo perpetuo: filius autem manet: ergo si filius reddit uos liberos tum uerè liberi estis. Proinde cum dicit (Maior erit gloria domus huius quam prioris fuit) uaticinari uelle, non solum ætatem legis per Euangelij prædicationem abrogatam iri sed etiam noui testamenti gloriam perennem longè maiorem futuram quam ueteris testamenti gloria temporalis fuit: lucet & Pauli quoq; uerbis 2. Cor. 3. Vetus instrumentum literæ nouum spiritui conferentis ac dantis: litera occidit, spiritus uiuificat: ac si gloriam habuit temporarium quantum magis habebit gloriam æternam?

SEPTIMVS à regno CHRISTI spiritali, uerbis his exprimitur: & hoc in loco pacem dabo. **וְאֶתְּמִלְּכֶם** pax tranquillitas libertas. Eam duplicem esse uidelicet externam sine fide ac internam cum fide, lucet ex illo CHRISTI Io. 16. Pacem meam do uobis, non quam dat mundus: Vult CHRISTVS significare Dei uerbum pacem quidem cordis internam afferre credentibus, sed cum pace corporis externa doceri nunquam posse. Horsum & illud Matth. X. Non ueni mittere pacem sed gladium ita ut filius resistat patri suo, & filia matri suæ, & uirgini suæ, & hominis inimici erunt domestici eius. Ex quo perspicuum sit pacem in hoc loco dare nil aliud esse quam **וְאֶתְּמִלְּכֶם** nono pacem docere: nimirum conscientias legis comminationibus exemplisq; iræ diuinæ terribis promissionibus Euangelicis de remissione peccatorum uitæq; æterna pacificare: sicut Paulus Ro. 5. se iustificatum fide pacem habere cum Deo gloriatur. CHRISTVS Esa. 9. princeps pacis uocatus est duas ob causas. Primum quia populus eius pacem studet cum omnibus hominibus seruare iuxta illud Ps. 34. Ama pacem: docetq; eam ut Paulus Ro. XII. Secundò quia pax credentium interna sensum omnem exasperat, ita ut externam aduersitatem haud curent & mori quam Euangelion negare malint. Hinc Paulus aiebat mori lucrum meum est. Proinde uerbis his (hoc in loco pacem dabo) CHRISTVS promittit regnum suum in hoc templo per Euangelion ordiendum haud mundanum sed spirituale futurum ita ut spiritus eius non solum docturus sit mentes lege perterrefactas adeoq; in mundo contristatas, sola fiducia misericordiæ diuinæ in CHRISTO promissæ cum Deo pacem operariq; à Deo precibus acquirere, sed etiam pacem eam superantem omnes sensus in credentibus facturum seruaturumq; ut paulus ait Ro. 8. certificat hic spiritus nos esse filios Dei.

MUNDUS studet externæ paci **וְאֶתְּמִלְּכֶם** iuxta illud I. Io. 11. quicquid est in mundo concupiscentia est oculorum & carnis atq; fastus bonorum. Exempla diuites illi Lu. XII. & XVI. Externa pax sine interna tempestas est magna: teste Ies. 55. dicente, Non est pax impijs, sed tanquam mare seruens. Hæc tempestas interna cerni non potest nisi dum sonat Euangelion pacis, iuxta illud Lu. 11. Fortis armati omnia sunt in pace donec fortior illo uenit. Hic proditur inimicia serpentina Ge. 3. Sicut ait CHRISTVS Lu. 11. Qui non est mecum contra me est. Mundus semper angelis pacis bellum infert, iuxta illud Ps. CXXI. Ego pacem amo, dum loquor autem illi rebellant. Hinc & CHRISTVS postquam dixit, arguet

mundum de peccato: subdit crucem, praeclitq; apostolis sortem puerperarum expecturos. Tisi mirabile sit hoc Dei consilium, quod ecclesiam aeternam habituram pacem in caelis sinit in terris perenne bellum experiri: contra mundum aeternum bellum cum igne perenni gesturum in tartaro, sinit pacem in terris habere & bellare contra Dei sanctos omnes. Hic illud Luce 6. Vt uobis qui ridetis nunc, quia flebitis. Et Luce 16. Memento quod bona tua in uita tua receperis. Et Ioan. 16. Tristitia uestra in gaudium conuertetur. Proinde semper nobis suspecta mundi pax sit externa: malimusq; cum Psalmista pacem internam quam externam habere dicereq; Malo iamior esse in aede Dei quam habitare in tabernaculis peccatorum: siquidem una dies in atrijs tuis est melior quam mille alias

Nemo sit autem qui nesciat Hageum Prophetica breuitatis artificem ideo toties in una concione repetere uerba haec (Sic ait dominus exercituum) ut non solum quicquid de CHRISTO concionatur esse Dei uerbum credamus sed etiam ut credentes iusti reputemur a Deo bonaq; in hac concione promissa consequamur.

ἡ ἀνακεφαλαιώσις.

E Nimvero licet haec de condone secunda satis esse dicta christiano, uideri possint: tamen propter methodum addenda mihi sit ἡ ἀνακεφαλαιώσις eiusmodi. Proinde si quis poenitentiam ac fidem secundum legem & Euangelion simpliciter uelit docere, condonem secundam Hagei diuidere queat in duos locos eosq; hoc modo tractare.

Priore loco Propheta legem seu poenitentiam docet trifariam: Nam primum ostendit peccata sua dud, populo, sacerdoti, uerbis hisce (Domus Dei quasi nil in oculis uestris est) nimirum illos accusans transgressionis totius primae tabulae: qui religionis contemptus fons est peccatorum omnium. Deinde uocat peccantes ad poenitentiam ita ut iubeat imidos confidere affantesq; laborare: quibus uerbis reuera nil aliud praecipit nisi tabulam primam seruare, uidelicet templum extruendo, CHRISTVM uenturum praedicando, sabbatum sanctificando. Postremo resipiscitibus ac tabulam primam seruare studentibus templum extruendo premia corporalia ac spiritualia promittit. Etenim primum ait (ero uobiscum) quod idem est cum illo, Ex. XX. Ero misericors. Dein ait (spiritus meus erit inter uos secundum uerbum Aegyptiacum) quod est promittere se responsurum inuocantibus de tabernaculo. Ex. 25. Si primam tabulam seruauerint templumq; extruxerint CHRISTO uenturo. Haec de poenitentia secundum legem: quae nil est aliud quam pedagogus ad CHRISTVM legis implementum.

Secundo loco docet Euangelion fidemq; in CHRISTVM: cuius regnum praedicat atq; describit locis septem.

Primus a tempore aduentus: promittit enim aeternum uenturum, nempe tempore Danielis nono praescripto. Secundus a signis aduentus: significat enim omnia commotum iri CHRISTO cum Euangelio aduentante. Tertius a gentibus CHRISTO seruaturis: promittit enim omnes CHRISTO nationes, instar Psal. 72. Quartus ab aduentu CHRISTI in hoc templum: iuxta Prophetiam Malachia tertio. Quintus a diuitijs Christianorum: promittit enim nil bonorum etiam temporalium ecclesiae defuturum, iuxta illud Ps. 8. Omnia pedibus eius subiecit. Et illud Esa. 49. Reges erunt tui nutritores. Sextus a gloria templi posterioris maiore quam prioris fuit, seu legis abrogatione per Euangelion: iuxta sententiam Pauli 2. Cor. 3. littera caecit, spiritus uiuificat. Septimus a regno spirituali: siquidem uerbo se recturum & consensientis Euangelio se pacificaturum promittit. Hic illud. Sach. 9. Decabit pacem & arcus belli destruetur. Haec de fide in CHRISTVM secundum Euangelion: quae sola coram Deo sine legis operibus iustificat uitamq; aeternam consequitur.

Vicesimaquarta noni: anno Darij secundo: factum esse Domini uerbum ad Hageum: dicens.

ἡ Χρονολογία: dicit enim mense nono (qui latine Malus est) anno Darij secundo, condonem hanc per Deum ad Hageum factam esse. Quemadmodum autem in condonibus praecedentibus, sic in hac quoq; edificatio templi potissimum urgetur. Iudei contra Dei uerbum templi structuram cultumq; ecclesiasticum a Deo praescriptum negligebant, & alibi nec ut debebant sacrificabant. Quicquid

quid autem non sit ex fide, peccatum est. Itaq; huius tertiae condonis proposito est: Iudeorum sacra non in templo sineq; uerbo Dei facta peccata esse. Diuidamus ergo condonem in tres locos: Primus esto de sacerdotum officio: secundus iudeos duplici rogato conuincit atq; damnat impietatis ob templum neglectum: tertius duplici ratione declarat, cur ante iactum templi fundamentum mala tempora fuerint, post uero iactum fundamentum bona tempora sint.

Sic ait Dominus exercituum: Interroga Sacerdotes legem: dicens.

Primus locus est de Sacerdotum officio. Per sacerdotes intelligamus hic personas Aaroniae & Leuiticae ad uerbi ministerium uocatas: Ex. 28. Ut in nouo Testamento uerbi ministri uocati proprie sacerdotes adpellantur, iuxta illud 1. Cor. 14. Duo tresue loquantur ceteri iudicant. Alias per summum pontificem IESVM CHRISTVM omnes Christiani sacerdotes ordinati sunt, 1. Pe. 2. Legis nomine utum hic uetus instrumentum accipe: sicut Io. 1. Lex per Moysen. Interrogare est de cunctis rebus ad consensientiam perueniendis, haec est peccatis & peccatorum remedijs consulere. Ex quo perspicuum est sacerdotis officium in ueteri Testamento fuisse, legem totam scire deq; rebus omnibus legem autis respondere: sicut & Moyses Deut. XVII. astatur inquit. Sicubi in urbibus israel quae stio fuerit exorta inter sanguinem & sanguinem, inter iudicium & iudicium, inter lepram & lepram, inter contradictionem & contradictionem: eant ad sacerdotes & leuitas, uel ad pontificem in diebus illis constitutum, & querant ab eo legem Domini: quibus respondens faciant quod iubentur. Quod si non fecerint exterminentur de populo. Et CHRISTVS aiebat in nouo Testamento Matth. 23. Vade & ostende te sacerdoti: licet dicti occasionem ex ueteri sumens. Estq; sacerdotis officium in nouo Testamento per legem omnia peccata consensientis ostendere, perq; Euangelion omnibus peccatoribus agnitionem poenitentiam remissionem peccatorum & uitam aeternam promittere, nedum contrariam doctrinam refutare: sicut & Paulus Tit. 1. dicit Presbyterum oportere didactum esse potentemq; totis uiribus contradiantibus arguere. Taleq; officium efficax esse coram Deo, licet ex illo CHRISTI Io. XX. Quibus peccata remiseritis, eis sint remissa: quibus retinueritis sint retenta.

E Nimvero quid est sacerdos imperitus scripturae, nisi talpa non uidens solem? Non inepte Hieronymus inquit: Dum sacerdos indoctus sacra iniudat, caecum animal Deo offertur. Eiusmodi plus lectionis in rationarijs quam in Biblijs consumere solent. Quis est cecus praeter seruum meum? sed etiam CHRISTVS in nouo Testamento uocat eos ideo τυφλὸν ὁδῆγός cecorum duces, quia scire culpa sacerdotum indoctorum & uiciorum est populi caecitas impietisq;. Quisquis igitur uult sacerdos haberi gloriariq; ut Paulus 1. Cor. 4. λογίζεσθαι ἑαυτοὺς ὡς οἰκονόμους μυστηρίων θεοῦ: is sciat ideo dictum a Deo per Hageum, interroga sacerdotes legem, ut sit etiam doctus scripturae fidelisq; interpret scripturae iuxta illud Ζητεῖται ἐν τοῖς δικονόμοις ἡ γνώσις τοῦ εὐαγγελίου. Quod si quis in ministerio querit πρὸς τὰ ἀλφύρα, seducitq; animas traditionibus humanis, is sciat in se & sibi credentes ex aequo dictum illud Matth. 15. ἔσονται τυφλοὶ ὁδῆγὴ τυφλὸν ἀμφοτέρωθεν ὁδῶν πορεύουσιν.

S quis poneret carnem sanctam in sinum uestimenti sui et attigerit sinu suo Panem, Pulmentum, Vinum, Oleum, edulium quoduis: num sanctificabitur? Sacerdotes responderunt dicentes, non. Tum Hageus inquit: si contigerit anima pollutus haec omnia, num polluentur? Sacerdotes responderunt dicentes: polluentur. Respondit Hageus inquit: sic populus iste, sic gens ista, coram me: Dominus inquit: sic omne quod faciunt manus eorum, et quicquid afferunt hic, pollutum est.

Secundus locus habet duplex rogatum: cuius responso pronuntiatum elicit Hagaeus, omnes Iudeos impuros esse coram Deo propter neglectum templum CHRISTO uenturo condendum. Prius interrogatum est de sanctificatione: num uestis in quam est inuoluta aro sancta quid aliud suo tactu sanctificet. Per carnem sanctam intellige quicquid hostiarum in altari secundum legem oblatum erat: puto sanctam ob id potissimum adpellari, quod sancti CHRISTI carnem passuram praefigurabat. Ad hoc rogatum Sacerdotes respondent non: cur? quia nulla Dei lex quae id iubet. Posterior rogatum est de pollutione: num propheta quodlibet attactu suo polluat. Prophanum seu pollutum anima uocat eum, qui mortuam carnem attingit lege uetitam attingi: sicut Leuit. 21. Sacerdotibus interdictum mortuam carnem certarum personarum attingere. Nec sit qui nesciat pollutum anima seu prophanum esse, nil aliud hic esse, quam tandiu excommunicatum esse, quamdiu peccata contra legem secundum legem non expiantur. Ad hoc rogatum Sacerdotes respondent affirmatiue: cur? quia lex est Dei uetans id Leuit. 22. Quoniam ergo secula non sanctificant prophana, sed prophana polluant sacra: Vide quam ingeniose quamque artificiose Propheta noster illaqueet sacerdotes eliciendo, uidelicet accommodationem ad rogatum posterius: e quo colligat **וְיָשֹׁבֵד** opera Iudeorum sacraque omnia uel ideo non aliter esse polluta quam pollutum est quicquid tangitur a polluto, quia non sacrificant in templo rituque eo quo Deus sacrificari uult.

Ante uero quam causam accommodationis explicemus breuissime: uerba saltem ipsius accommodationis primoribus (quod dicitur) labris delibemus. Populum hunc et gentem hanc Iudeam esse pollutum a numa coram Deo, est Iudeos omnes qui contra dicunt Hagaei concilium sic excommunicatos et damnatos esse iuxta legem, ut anima pollutum excommunicatum est damnatumque, donec resipiscat. Cunctum opus manuum eius pollutum esse, idem sit dicere quod Paulus ait Ro. 14. Quicquid non sit ex fide praecursum est. E quo perspicuum est, quicquid offerunt esse pollutum, idem esse quod CHRISTVS ait Mat. 15. Frustra me uolunt docentes hominum doctrinas. Vide autem quam Propheta sit parhysiades quod audet populum Dei uocare **גֵּרִים** gentem et quidem **דְּאִתְיָאֵם** **גֵּרִים** Pronomine addito. Si quidem uox **גֵּרִים** tam ignominiosa fuit apud Iudeos, ut contumeliose uocarent

gentes **גֵּרִים** id est incircumsectos. Sed quemadmodum nos christianorum nomine tenemus ui tam parum ab antichristis differre dicimus: sic Hagaeus Iudeorum cultum parum a gentiliu cultu distare significat. Accommodationis igitur huius (sic populus iste, sic gens ista coram me dominus ait sic omne quod faciunt manus eorum, et quicquid offerunt huc pollutum est) causae tres sunt. Prima est decalogi praeuaricatio: secunda est inpenitentia, debent enim in ceremonijs et locis praescriptis a Mose Deo seruire: tertia est incredulitas, debebant enim per fidem in CHRISTVM uenturum opera legis fecisse, iuxta illud Gal. 3. Lex paedagogus noster ad CHRISTVM. Vides omnia Iudeorum opera propter neglectum templum uerbique ministerium damari. Nam etsi nec templum sanctificaret nec ceremonie legis in templo factae per se coram Deo iustificarent, sed propter fidem in CHRISTVM uenturum in hoc templum erant Deo gratiae: quia tamen Iudei transgrediebantur praeceptum et in arula forte quapiam contra Dei uerbum sacrificant: ideo sacerdotes potissimum de lege rogat, ex quo responso ipsorum Iudeos impietatis condemnat, ut eorum conscientiam quasi prauaricatricem accuset, eorumque negligentiam in docendo causam impietatis Iudeorum praecipuum esse declararet. Proinde nil in omnibus ceremonijs et operibus spectandum esse discamus praeter Dei uoluntatem in scripturis expressam.

TERTIVS locus habet duplicem rationem mali et boni temporis ante iactum templi fundamentum et post. Prior est ab interitu rei familiaris inopinatio: quo uidelicet in hoc affligebantur ut resipiscerent, templumque Dei plus quam rem domesticam curarent. **אֵל עֲרֵמַת עֲשָׂרִים** ad aceruum uiginti: subintellige modiorum, quae uox in hebraeo non est: estque sensus, ueniens (quis) ad frumentum aceruum ex quo sperauit se modios uiginti latum, uix decem tulit. **תֵּשֶׁבֶת יָקָב** torcular haurire per translationem, alias reuelare significat. **בְּנֵי יָקָב** lagena.

בְּנֵי יָקָב ueniens ad torcular ad exhauriendum quinquaginta lagenas. Sanctus **בְּנֵי יָקָב** reddidit **בְּנֵי יָקָב** apud hebraeos decima cori pars. **בְּנֵי יָקָב** seruus de pondere scribens ait Vnam amphoram batum continere. Hunc nos ita: qui ueniebat ad torcular cuius

atum batos quinquaginta, uix tulit uiginti. **וְיָשֹׁבֵד** robigo, morbus segetum ex nimia ariditate flante uento orientali, ita ut fruges haud maturescant. **וְיָשֹׁבֵד** aurugo, morbus segetum ex humore nimio culmis ad colorem auri tendentibus. Vides quicquid calamitatis et agris et uineis accidit, esse Dei flagellum seu pene quotam partem transgressoribus decalogi comminatum. Itaque uult docere uerbis hisce (Animaduertite uias uestras ab eo die et supra antiquam lapid super lapidem in templo Domini ponebatur: cum quis ueniret ad aceruum (modiorum) uiginti, erant tantum decem: cum ueniret ad torcular ut batos acciperet quinquaginta erant uiginti. Percutiebam uos robigne, aurugine, grandine, omneque opus manuum uestrarum: nec estis ad me conuersi, Dominus inquit) cessationem ab opere templi cepto studiumque rei familiaris sedulum, causam fuisse temporis mali post iactum templi fundamentum nec perfectum. Addam uelut auctarium quid de mali temporis obseruatione. Cum enim ait (animaduertite uias uestras ab eo tempore antiquam lapid super lapidem in templo Domini poneretur) Docet nos tempora ire Dei obseruare, in hoc ut timeamus Deum, ne uidelicet ut exempla ire puniamur dum idem contra tabulam primam audemus quod illi. In hoc namque ire exempla praescripta esse docet 2. Pe. 2. Verum de hoc infra copiosius.

Posterior ratio est a rerum frumentariorum et fructiferarum adhuc germinantium abundantia speranda: Promittit enim ideo rerum frumentariorum et fructiferarum abundantiam, qui a templum fundauerunt, dicens: Ab hoc die tibi benedicam. Hinc uerbis **בְּנֵי יָקָב** Ponite corda uestra sciamus ideo Deum praecipere tempus adeoque in tempore ipso facta obseruari, ut propter iudicia Dei in omnibus temporibus facta Deum timere discamus: sic enim ait Ps. 119. Cotidie secundum iudicium tuum agitur, quia tibi seruiunt omnia. Quoniam ergo Deus mundum regit secundum promissiones et comminationes decalogi in hoc ut CHRISTVS in omnibus temporibus a penitentiam agentibus inuocetur: sicut Hagaeus hic propter CHRISTVM uult tempus obseruari, quo Deus benedixerit ijs secundum promissiones decalogi, qui templum CHRISTO uenturo condiderant, ita cuncti Prophetae semper adnotarunt tempus, quo quid iudiciorum Dei secundum decalogum est gestum, ut exempla posteris extarent, quibus uel hostes CHRISTI mouerentur ad penitentiam fidemque in CHRISTVM uel pii confirmarentur in fide CHRISTI.

Hic autem uerbis **אֵשֶׁר יֵסֶד יְהוָה** quo fundatum est templum Domini, quid summe Deo placeat subindicat, nempe fundatio templi id est cura uerbi ministerij secundum primam tabulam, idque propter CHRISTVM uenturum. Hinc ait Ps. 118. **וְיָשֹׁבֵד** Sicut igitur Assaph Ps. 84. ideo dicit in eode die Dei se ianitorem esse malle quam habitare in tabernaculis peccatorum, ut significet unum diem in domo Dei meliorem esse quam mille in mundo. Sic et Hagaeus ideo uult tempus foundationis templi obseruare, ut doceat simul illis secundum omnes Dei promissiones benedictum iri qui uerbi ministerium secundum primam tabulam curant.

Enimvero si uelis ex hoc erotemate **תְּעוֹרַר תִּירַע בְּמַגִּנֶּה** adhucne seges in spica: artem prophetandi discere, facile prophetat ex decalogo, qui promissionibus et comminationibus diuinis credit. Hinc prouerbia contra tyrannos Ps. 57. Hinc prouerbia contra pseudoprophetas Ps. 58. Quoniam igitur Hagaeus norde Deum esse ueracem in hoc uerbo, et ro miserius praecepta mea seruantibus, facile dicere potuit. **בְּנֵי יָקָב** ab hoc die benedicam. Est autem **בְּנֵי יָקָב** bene dicere, benefacere, seu uoluntate uerboque abundanter creare, gratias agere, ut Ge. 12. benedicetur in semine tuo gentibus omnibus, id est benefiet. Et Ps. 103 et 104. ait. **בְּנֵי יָקָב** benedic anima mea Domino, id est gratias age pro beneficijs. Cum igitur ait: ab hoc die tibi benedicam: seruatiorem terij praecepti seu templi foundationem edificationemque causam fuisse temporis boni posteriore loci terij parte significatur in hoc, ut exemplo confirmet, Deum in promissionibus et comminationibus decalogi ueracem esse.

Vicesimaquarta mensis, factum est denuo uerbum Domini ad Hagaeum dicens. Alloquere Serubabelem Iudeorum ducem inquit. Equidem celum ac terram commouebo, et thronos

et thronos regnorum subuertam, et fortitudinem regnorum gentilium delebo, et currus una cum suis equitibus euertam, ita ut equi cum equitibus suis, unusquislibet per gladium alterius, occumbant.

Illo tempore: Dominus exercituum inquit: Assumam te Serubabelem filium Sealthielis seruum meum (inquit Dominus) et habebō te pro sigillo: nam elegi te, Dominus exercituum inquit.

Quarta concio latissimum nuncium affert Serubabeli soli: uidelicet Persicum regnum secundum legis comminationes et Prophetiam Danieliam subuersum iri: Iudaicum autem regnum iuxta promissiones Euangelicas iri constabitur donec CHRISTVS in hoc ueniat templum quod Serubabel extruebat.

Vno die (sicut nos) Hageus his concionatus est: nimirum priore concione sacerdotibus soli: hanc uero Serubabeli duci soli: quoniam utriusque est diuinam rem curare. Maxime conducit ecclesie nedum politicæ magistratus et sacerdotum concordia: sequitur hos duos status populus et harmonia sit pulcherrima sonans ecce quam bonum et iucundum fratres esse concordēs. Sacerdotum est docere legem et conscientias omnium uerbo Dei solo regere. Magistratus est custodire legem, corpora subditorum regere, uerbi ministerium conseruare propter CHRISTVM uenturum, ut ait scriptura, Osculemini fratrem: et iterum, principes sint tui procuratores. Miserrimus est ecclesie status ubi Magistratus eam deserit ac uerbi ministros persequitur. Hanc persecutionem interitus politica sequitur. Ideoque Hageus recte facit quod ducem suum a benefactis ecclesiasticis laudat et in tempore difficili consolatur: sicut nos hoc seculo turbulentissimo laudibus in cœlum ferimus eum magistratum qui fœuet euangelio adque constantem Euangelicam hortatur. Nunc concionem duos in locos partiamur: Primus esto de Persici regni subuersione: secundus de regni iudaici confirmatione.

DE REGNI PERSICI SUBVERSIONE.

Πρότερον πάλιν euersionis Persici regni per Macedonas his uerbis (Equidem cœlum et terram commouebo, et thronos regnorum subuertam, ac fortitudinem regnorum gentilium delebo, ut currus una cum equitibus suis unusquislibet per gladium alterius occumbant) duas ob causas depingitur atque predictatur. Primum ut Iudeorum fides in Prophetiam Danieliam Capitibus secundo et septimo factam confirmetur: quia predictum etiam Persas Iudeorum hostes per Alexandrum Magnum euersum iri. Secundum ut consolationem haberent Iudæi dum scirent Iudaicum regnum posthac non ante subuersum iri, quam Messias aduentasset, iuxta illud. Ge. 49. Non auferetur sceptrum de Iuda donec ueniat Silo. Et si namque trecentos post annos afflictus sit rursum Ierosolyma per Antiochum: tamen euersa non est, sed per Macedoneos recuperata (Da. XI) mansit incolumis usque ad CHRISTVM in ea docturum atque passurum: nec ob aliam rem sit tandem penitus euersa nunquam rescindenda, nisi quod ducem uitæ CHRISTVM occidit. Da. 9. Cum igitur ait (Equidem cœlum et terram commouebo, et thronos regnorum subuertam, ac fortitudinem regnorum gentilium delebo, ut currus una cum equitibus suis unusquislibet per gladium alterius occumbant) ταπεινώσεις significat, rem omnibus magnam formidolosam aduerandam uisum iri, dum persicum regnum euertit ac Iudaicum constabit. Nunc.

DE REGNI IYDAICI CONFIRMATIONE:

seu de Serubabele confirmationis signo.

Quid enim aliud est Serubabelem pro sigillo poni uel haberi, nisi Serubabelis felix ac stabile regnum haud aliter Iudaici regni usque ad CHRISTVM mansuri signum esse, quam tyrius anulus rei confirmandæ signum esse consuevit. Quod magis timebant Iudæi Persas, eo magis Deus Persis minatur et Iudæos consolatur. Porro causas duas recenset propter quas Serubabel habetur pro Dei sigillo. Prior his uerbis exponitur: seruum meum. Est autem seruum esse Dei, fideliter officium suum facere Dei uerbo præceptum: ut magistratus sint CHRISTI nutriti Esai. 49. Verbi ministri sint fideles dispensatores mysteriorum Dei I. Cor. 4. Patresfamilias secundum mandata Dei uiuant et illa suis liberis acuant Deut. 6. Altera uerbu his exprimitur: elegi te. Est autem eligi a Deo, hominem sine merito suo, non solum in statum aliquem uel politicum uel ecclesiasticum uel æconomicum a Deo

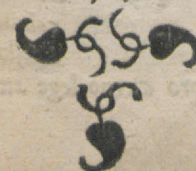
Deo uocari sed etiam Spiritum ad hoc largiri ut uocationi respondere possit: Huiusmodi illud Ro. 9. Non est uolentis aut currentis sed Dei misericordie. Cum ergo iterum ait (Sic ait Dominus exercituum) uerbum hoc Dei (assumam te Serubabelem filium Sealthielis seruum meum et habebō te pro sigillo, nam elegi te) tam certo completum iri quam Deus uiuens et omnipotens est uerax, docere uult.

in ἀρχαίῳ

Enimvero Theologi dicunt: si Iosus Sach. 9. CHRISTI figura pingitur: et Serubabel hic Dei sigillum seruum electus uocatur: cur non et Serubabelem CHRISTI figuram esse dixeris? Quemadmodum enim Serubabele regnante et templum Ierosolymitanum edificante, Deus in animum induxit regnum Persicum aduersans Iudaico propter CHRISTI regnum illud post Iudaicum exoriundum quiescere transferreque. Ita Messias aduentante et templum Dei spirituale edificante per Euangelion, cuncta mundi regna Deus conterere decreuit Da. 2. et in fine mundi penitus euertet I. Co. 15. Vique Serubabel Dei seruum ac electus Dei uocatur, propter edificationem templi uisibilis. Ita CHRISTVS Esai. 42. seruum ac electus Dei uocatur, propter edificationem templi inuisibilis Eph. 2. Sicut ergo Serubabel ideo uocatur, in cœlestis sigillum in hoc ut audiant eum omnes Iudæi, in ordinatione politica templi: STVM δ θεός τοῦ πνεύματος id est Spiritum largitus est homini CHRISTO tantum ut omnes illum mortales solum audire debeant eumque uerbum sequi. Io. 3. Hæc allegoria licet analogia fidei sit et Theologi gaudeant hanc conationem ἀποκρίνωσ explaining: quia tamen ea quæ de Serubabele hic non dissimilia uidentur his quæ de Eliakim Esai. 22. dicuntur: mirum gentium uideatur is habuærari qui simpliciter affirmat, ultimam Hagei conationem nil aliud sonare quam confirmationem regni Iudaici contra hostes opus templi ceptum impediens ita ut Serubabel posthac nequaquam metueret debere at opus templi ceptum per quemuis aduersariorum impeditum iri propter CHRISTVM in hoc templum uenturum: cui soli laus, honor, gloria, cum patre et Spiritu Sancto in perpetuum: AMEN.

Hic me docentem audierunt dicere, sed etiam in ualiditatem eorum qui me non audierunt propter causas graues et iustas publicare. Consilium enim optimum putauit meis Lubeccensibus propter hospitalitatem gratias agere, uidelicet aliquid scribendo quod liberis eorum prodesset. Et si namque οἱ ἀνθρώποι τοῦ λόγου μου me περὶ αὐτοῦ ἀνέστησαν Prophetam hunc prælegendo: tamen pesteritas sine liuore iudicatura cognoscat me docendi regulam Christianam in ecclesia conseruare studuisse, trium ordinum in religione concordiam aluisse, uerbi ministerium ornasse, linguarum studium extulisse, scholas adiuuasse, CHRISTVM prædicasse. Antichristi regnum damnaſſe. Quod sanè fidelius atque copiosius ἐν τῷ ἀρχαίῳ me sciasse quam scribere propter quosdam potuerim: testis est unus instar omnium Doctor Iacobus Rhemispergius uir et iudicio et andore magna præditus. Nunc ideo prælegere cesso, quia me prælecturum hactenus recepi. Nec interim, si quid est in me quod summis infimis prodesse queat, rogatus præsertim ulli denegaturus sum. CHRISTVS IESVS filius Dei predictus à Prophetis saxis ut in auditorio Lubeccensi Prophetarum explicatio sine qua religio nequit florere nunquam consileſcat.

EXPLICATIO

EXPLICATIO VOCVM NONNVLLARVM.

ἀκροῖον	A.	Pigridam.
ἀλληγορία		Allegoria.
ἀλληγορικῶς		Allegoricè.
ἀπόδειξις		Demonstratio.
ἀνακεφαλαίωσις		Recapitulatio.
Διδασκῶς	Δ.	Demonstratiuè.
Διδασκτικόν		Docere potentem.
ἰδωλοποιία	E.	Idolopociam: sicut proserpion pocia.
ἑσπεριτικῶς		Introductoriè.
ἑμφατικῶς		Significatiuè expressè.
ἑναλλαγῶν		Mutationem.
ἑορτάζων		Diem festum agens.
ἑπιγραφά		Titulus inscripao.
ἑργονόμος		Operis exactor.
Κ	K.	Secundum.
Κ	A.	Ad uesandum.
μονομαχί	M.	Tantum non.
Μεμονυμῶν		Memoriam.
οἰκονομῶ	O.	Dispensator.
Π	P.	Proverbia quinq.
προιμίας πέντε		Proverbialiter.
προιμιαῶς		
Parrhesiades libere loquens.		
πριζώματα		Lumbaria.
πλεονδύσια		Auriis.
πρυπταγμοσώλω		Curiositatem, diligentiam.
πρὸς τὰ ἄλφιστα		Ad farinas.
Χρονογραφία	X.	Temporis descriptio.
Φιλοχρηματοί	Φ.	Amantes pecunie.

CORRIGE.

D.	2.	Pf. 45.	49.
E.	3.	disat	disant.
F.	4.	tractari et indi	tractare et in
		cabuntur.	dicabuntur.
G.	4.	Apostolis	Apostolos.
in fine epistole dedicatorie pro eterno lege eternum.			

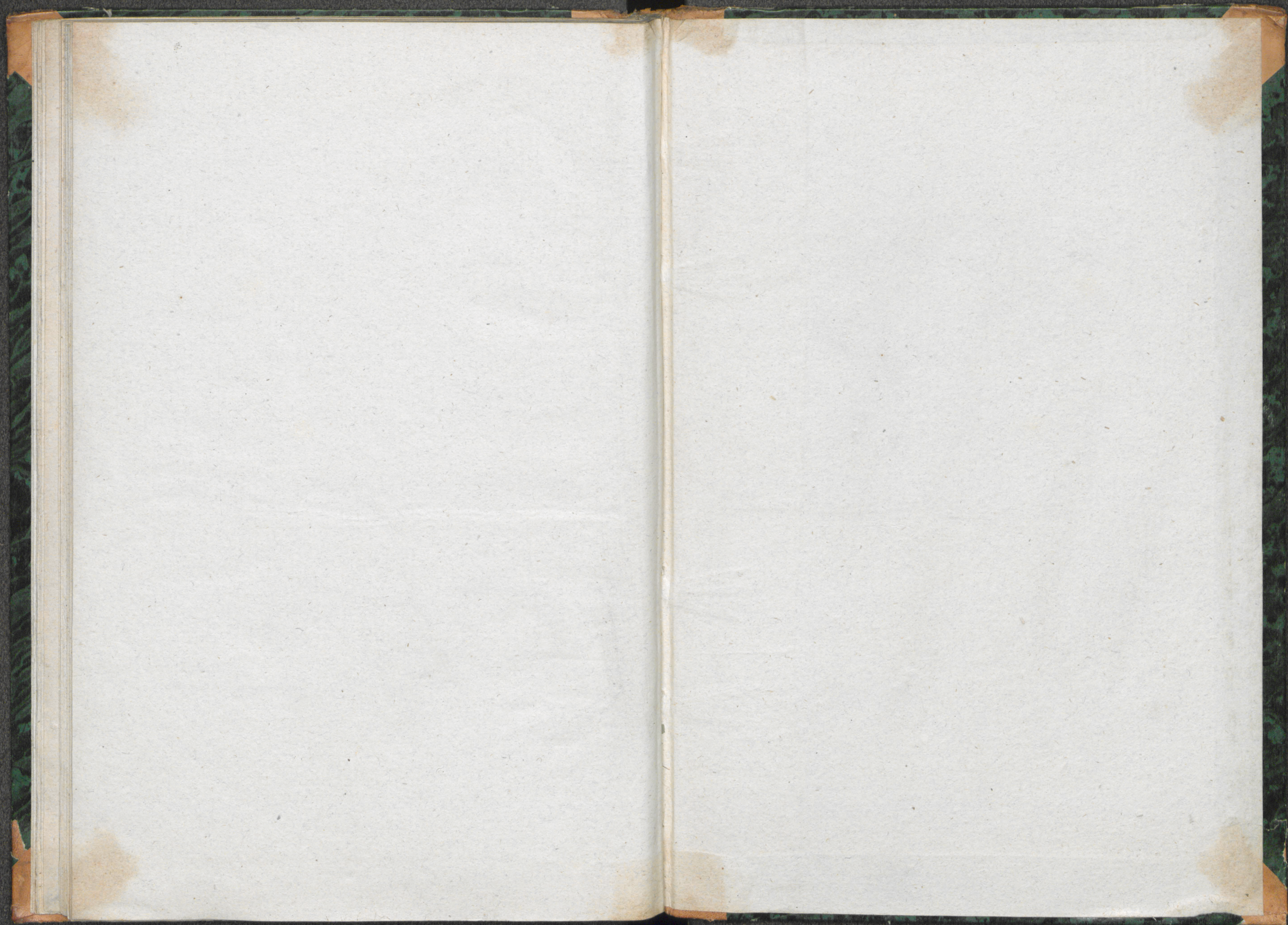
GOT, ICH BIN DEIN / HILF MIR. Ps. 119.

LYBECÆ EXCVDEBAT
IOANNES BALHORNVS
1. Jul. 1549.

VERBODEN TOEGANG
TOEGANG VERBODEN
1740

†
III II
R629C